

ՄԱՍՅԱՑ ԱՂԱՎՆԻ ГОЛУБЬ МЯСИСА

12+

2018

1

«Пламя моей
жизни» – потомкам.

Презентация книги
А. А. Григоряна

В номере:

Премия нашему
председателю

Դեկտեմբերի 7-ին՝ Էլի մի
բուռ հայերով

Сквер преобразовался

Նոր տարվա եղևին՝
երեխաների ձեռքով

Диана – новая королева
красоты

Նորանշանակ հոգևոր
հայրերը Սուրբ Հռիփսիմե
տաճարում

Стихи, эмоции, чувства
в тридцать лет

Մեր մեծերը: Վահրամ
Փափազյան

Тэрэндес – самый весёлый зимний праздник.

На 1-й странице обложки – Азат Артёмович Григорян, автор книги «Пламя моей жизни». Читайте на 14–15 странице.

ԱՐԱՅԱՑ ԱՂՂՇԻ
ГОЛУБЬ МАСИСЯ

Учредитель:

Региональная армянская национально-культурная автономия Республики Крым

Главный редактор

В. В. Вермишян.

Ответственный секретарь

Р. К. Пилосян.

Фотокорреспондент

А. Н. Саник.

Редакционная коллегия:

А. А. Григорян

— социально-правовые вопросы,

В. В. Григорян

— военно-патриотическое воспитание,

В. Е. Григорянц

— политика,

Т. А. Григорян

— история и образование,

Ш. Г. Хубларян

— межнациональные отношения,

С. З. Ян

— идеология, культура.

Оригинал-макет:

Ж. А. Гутова,

В. В. Вермишян.

Дизайн и вёрстка

А. В. Веселов.

Корректор

В. В. Настина.

Художник-оформитель

Г. А. Хачатрян.

Переводчик

В. М. Петросян.

Фотографии:

В. В. Вермишян,

Р. К. Пилосян.

Точка зрения авторов публикуемых материалов может не совпадать с мнением редакции.

Ответственность за точность сообщаемых фактов несут авторы.

Рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Регистрационное свидетельство:

ПИН№ТУ91–00238

от 18.11.2015 г.

Выдано Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций.

Управление Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Крым и городу Севастополь.

Вагаршак Мелконян удостоен Международной премии «Согласие»	2	Описание Бахчисарая в книге Ованеса Тер-Абраамяна «История Крыма»	25
Հայաստանի Հանրապետության հռչակման և մայիսյան հերոսամարտերի 100-ամյակին նվիրված ուղերձ	3	Հայաստանի պատմական մայրաքաղաքները	31
Այս անգամ էլ՝ մի բուռ հայերով	5	Արմավիրի մարզում հայտնաբերվել է հնագույն բնակատեղի	35
Радость праздника Տոնական ցնծություն	6	Армянский храм в Городенке	36
Սուրբ Ծնունդ և Աստվածահայտնություն	8	Սուրբ Հռիփսիմե տաճարում հավատացյալները ծանոթացան նորանշանակ հոգևորականների հետ	37
Պահպանելով ավանդույթը	8	Ազնավուրի խոստովանությունը	38
Традиционный праздник тэрэндэз прошёл в Армянском дворике		Վահրամ Փափազյան – 130	39
Այս տարվա Տրնդեզը Հայկական բակում անցկացվեց առանց հոգևորականի	9	Гран-при – абсолютным чемпионам	44
Библиотека Армянской школы им. Габриела Айвазовского пополнилась новыми учебниками и пособиями	12	Поздравляем	44
Сквер Айвазовских обрёл свои очертания	13		
«Пламя моей жизни»	14		
Презентация книги Азата Григоряна в армянской общине	15		
Красота спасёт мир	16		
Стихи, эмоции, чувства под звуки дудука	18		
В боях за Крым	20		

ՄԱՍՅԱՑ ԱՂԱՎՆԻ

**Столетие
провозглашения
Республики
Армения**

в следующем номере

ВАГАРШАК МЕЛКОНЯН УДОСТОЕН МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРЕМИИ «СОГЛАСИЕ»

В конце ноября в Москве состоялась IV церемония вручения международной премии «Согласие» за 2017 год. Она учреждена в 2014 году крупнейшей организацией армянской диаспоры мира – Об-

ко, председатель Комитета Госдумы по делам национальностей Ильдар Гильмутдинов, журналист и историк разведки Николай Долгополов.

Премией «Согласие» в номинации «За укрепление дружбы и согласия» награждён представитель Союза армян России в Республике Крым, председатель Региональной армянской национально-культурной автономии Республики Крым Вагаршак Мелконян. Диплом и эксклюзивную бронзовую статуэтку богини Конкордии вручила председатель Совета Ассамблеи народов России Светлана Смирнова.

Вагаршак Мисакович Мелконян – предприниматель, учёный и общественный деятель, член Комиссии информационного сопровождения госу-

щероссийской общественной организацией «Союз армян России». Церемония награждения этой премией проводится ежегодно при поддержке Правительства Москвы и Совета при Президенте РФ по межнациональным отношениям. Этой премией отмечаются выдающиеся личности, внесшие весомый вклад в укрепление единства российской нации, развитие культурной, политической, спортивной, экономической и общественной жизни.

дарственной национальной политики Совета при президенте Российской Федерации по межнациональным отношениям, председатель общественного союза «Ассоциация крымских репатриантов – армян, болгар, греков и немцев». Он много делает для укрепления дружеских и культурных связей между народами и сохранения богатого армянского культурного наследия в Крыму.

От всего сердца поздравляем руководителя армянской национально-культурной автономии с высокой оценкой его общественной деятельности!

В 2017 году её лауреатами стали: академик, художественный руководитель Армянского академического театра оперы и балета им. А. Спендиарова Юрий Оганесян, дирижёр Константин Орбелян, министр Правительства Москвы Владимир Черников, политолог и телеведущий Виталий Третьяков, всемирно известный учёный-кристаллограф Артём Оганов, кардиохирург Баграт Алесян, композитор, народный артист Армении Роберт Амирян, Посол доброй воли ЮНЕСКО Виталий Игнатен-

Հայաստանի Հանրապետության հռչակման և մայիսյան հերոսամարտերի 100-ամյակին նվիրված ուղերձ

1918 թվականի մայիսյան հաղթական մարտերով ու Հայաստանի Հանրապետության հռչակումով հայ ժողովուրդը թևակոխեց հայոց նորագույն պատմության ժամանակաշրջանը: Հայության կյանքում այդ իրադարձություններն ունեցան բախտորոշ նշանակություն:

1918 թվականի մայիսին Թովմաս Նազարբեկյանի, Մովսես Միլիկյանի, Դանիել Բեկ ու Պողոս Բեկ-Փիրումյանների, Գարեգին Նժդեհի, Դրոյի, Ա. Բեյ-Մամիկոնյանի, Ն. Ղորղանյանի և տաղանդավոր այլ զորավարների գլխավորությամբ Մարդարապատի, Բաշ Ապարանի և Ղարաքիլիսայի հերոսամարտերում հայ զորականների ու աշխարհագործի տարած հաղթանակների շնորհիվ հնարավոր եղավ կասեցնել թուրքական զորքերի առաջխաղացումը դեպի Արևելյան Հայաստանի խորքերը և խափանել ինչպես արևելահայության, այնպես էլ Արարատյան դաշտում և այլ վայրերում ծվարած հարյուր հազարավոր արևմտահայ գաղթականների վերջնական բնաջնջման թուրքական ծրագիրը: Այդ համաժողովրդական պայքարին մասնակցություն ունեցան հայ ժողովրդի բոլոր խավերը: Մայիսյան մարտերին մասնակցեցին հեծյալ դասակի հրամանատար, ապագա մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը, լեզվաբան Գրիգոր Ղափանցյանը, գրող Ակսել Բակունցը, Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանի գլխավորած հոգևորականների ջոկատը: Կռիվներում աչքի ընկան այլազգի բազմաթիվ զինվորականներ ռուսներ Վ. Պերեկրոմտովը, Ն. Վրիչը, Ա. Շենուրը, հույն Վլ. Սակիլարին և ուրիշներ:

Մայիսյան հաղթանակների շնորհիվ հայ քաղաքական շրջանակներում վստահություն առաջացավ սեփական պետականությունը վերականգնելու և անկախության նվիրական գաղափարը կյանքի կոչելու խնդրում:

Ի տարբերություն Անդրկովկասյան ժողովրդավարական Դաշնային Հանրապետության մեջ մտնող մյուս քաղաքական ուժերի, որոնք իրենց անկախության հռչակման քայլը համաձայնեցրել էին գերմանացիների և օսմանյան թուրքերի հետ, հայ ժողովուրդն իր անկախությունը ձեռք բերեց ազատագրական պայքարի մայիսյան հերոսամարտերի գնով:

Մայիսյան հերոսամարտերը ստիպեցին թուրքերին Բաթումում ընթացող բանակցություններին մասնակից դարձնել նաև հայկական պատվիրակությանը և 1918 թվականի հունիսի 4-ին Հա-

յաստանի հետ կնքած պայմանագրով ճանաչել նորահռչակ Հայաստանի Հանրապետությունը:

Հայոց պետականության վերականգնման գործում բացառիկ նշանակություն ունեցավ հայ հասարակական-քաղաքական շրջանակներում գործող կառույցների, մասնավորապես Հայոց ազգային խորհրդի գործունեությունը, որին էլ վիճակվեց հռչակելու Հայաստանի անկախությունը: Երևանի ազգային խորհրդի նախագահ, Հայոց ազգային խորհրդից դիկտատորի լիազորություններ ստացած Արամ Մանուկյանը, օգտագործելով 1915 թվականի մայիս-հուլիսին Վանում Վան-Վասպուրականի նահանգապետի պաշտոնում պետականաշինության ոլորտում կուտակած ահռելի փորձը, Երևանի նահանգում հաստատեց կարգ ու կանոն, ամրապնդեց երկրի պաշտպանունակությունը, մեծ նպաստ բերեց մայիսյան կռիվներում հաղթանակի հասնելու գործում և կարողացավ հասնել անկախության ձեռքբերմանը: Դրանով իսկ Արամ Մանուկյանը հիրավի դարձավ հայոց նորագույն պետականության հիմնադիրը:

Հայոց պետականության վերականգնման ու ամրապնդման գործում մեծ դերակատարություն ունեցավ Հայ Առաքելական եկեղեցին՝ Գևորգ Ե Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի գլխավորությամբ: Ինչպես մայիսյան հերոսամարտերին, այնպես էլ հայոց նորօրյա պետականաշինության գործընթացին իրենց գործուն մասնակցությունը բերեցին հայաստանաբնակ եզդիները Ուսուր Բեկ-Թեմուրյանի (ՀՀ խորհրդարանի անդամ) և Ջհանգիր աղայի առաջնորդությամբ:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը ծնվեց ծանր պայմաններում՝ 12 հազար քառակուսի կիլոմետրի վրա, որն աստիճանաբար ամրապնդվեց և ընդարձակվեց:

Անկախության հռչակումից հետո առաջնահերթ խնդիրներից մեկը իշխանության մարմինների ստեղծումն էր: Սկզբում իշխանության ժամանակավոր գործառույթներն իրականացնում էր Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհուրդը, որը, թուրքերի կողմից ճանապարհներին հարուցած արգելքների պատճառով, ինչպես և այլ հանգամանքների բերումով, չէր կարողանում Վրաստանից տեղափոխվել Երևան: Հայաստանում իշխանության ղեկը շարունակում էր մնալ Երևանի ազգային խորհրդի ձեռքում:

1918 թվականի հուլիսի 19-ին Ազգային խորհուրդը ժամանեց Երևան: Ազգային խոր-

հուրդների (Թիֆլիսի, Երևանի) և քաղաքական կուսակցությունների համաձայնությամբ կազմվեց իշխանության բարձրագույն մարմին Հայաստանի խորհուրդ (պառլամենտ, խորհրդարան), որի մեջ մտան ազգային խորհուրդների, տարբեր կուսակցությունների, անկուսակցականների, ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ ընդամենը 46 հոգի: Հուլիսի 24-ին հրապարակվեց կառավարության կազմը, վարչապետ Հովհաննես Քաջազունի, ներքին գործերի նախարար Արամ Մանուկյան, արտգործնախարար Ալեքսանդր Խատիսյան, ֆինանսների նախարար Խաչատուր Կարճիկյան, զինվորական նախարար՝ գեներալ Հովհաննես Հախվերդյան և արդարադատության նախարար՝ Գրիգոր Տեր-Պետրոսյան:

Օգոստոսի 1-ին Երևանում հանդիսավորությամբ բացվեց հայոց առաջին պառլամենտի խորհրդի (խորհրդարանի) անդրանիկ նստաշրջանը: Խորհրդի նախագահ ընտրվեց Ավետիք Մահակյանը (Հայր Աբրահամ): Նստաշրջանը որոշում ընդունեց երկիրը ծանրագույն վիճակից դուրս բերելու ուղղությամբ շուտափույթ քայլեր ձեռնարկելու մասին: Մինչև հիմնական օրենքի սահմանադրության ընդունումը, որոշվեց ժամանակավորապես առաջնորդվել ցարական Ռուսաստանի «Հավաք օրինաց» օրենքների ժողովածուով: Մինչև տարեվերջ բարելավվեց դատական համակարգը: Ստեղծվեց երդվյալ ատենակալների դատարան:

1919 թվականի դեկտեմբերի 26-ին խորհրդարանն ընդունեց կարևոր որոշում հայոց լեզուն պետական ճանաչելու մասին: Գործավարությունը բոլոր հիմնարկներում այդուհետ կատարվելու էր հայերենով: Ընդունվեց պետական դրոշմ՝ եռագույնը, որը պետք է բարձրացվեր պետական կառավարման մարմինների շենքերի վրա: Ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանի և նկարիչ Հակոբ Կոջոյանի կողմից ներկայացվեց Հայաստանի Հանրապետության զինանշանը: Հանրապետությունում իբրև պետական հիմն գործածվում էր «Մեր հայրենիքը»: Սահմանվեցին շքանշաններ, տոներ: «Հայրենիքին ծառայության համար», «Վարդան գորավար» և այլ շքանշաններ ունենալու մասին որոշումներ ընդունվեցին: Սկսվեց հայրենադարձությունը:

Հանրապետության կառավարությունը մեծ ուշադրություն հատկացրեց բանակի ամրապնդման հարցին: Հին բանակը, որի կորիզը հայկական կորպուսն էր, այլևս չէր համապատասխանում ժամանակի ոգուն, ուստի կազմացրվեց և նոր 20-25 տարեկանների գորահավաքի հիման վրա կազմվեց հայկական դիվիզիան Մովսես Միլիկյանի հրամանատարությամբ: Մինչև 1920 թվականը բանակի թիվն իր 10 գնդերում հասավ 25 հազարի: Սևանում հիմք դրվեց ռազմական նավատորմին, որի առաջնեկը դարձավ «Աշոտ Երկաթ» ռազմանավը:

1919 թվականի հունիսի վերջին անցկացվեցին ընտրություններ 366 հազար ընտրողների,

քաղաքական 7 կուսակցությունների մասնակցությամբ: Ընտրելու իրավունք ստացան 20 տարին լրացած բոլոր քաղաքացիներն՝ անկախ սեռից, ազգային ու կրոնական պատկանելությունից: Ընտրության իրավունք վերապահվեց նաև արևմտահայ գաղթականությանը: Խորհրդարանի 80 անդամներից 72-ը դաշնակցականներ էին: 1919 թվականի օգոստոսի 1-ին բացվեց նոր ընտիր խորհրդարանը, որը հաստատեց նոր կառավարության կազմը վարչապետ Ալեքսանդր Խատիսյանի ղեկավարությամբ:

Հանրապետության ամրապնդման գործընթացը շարունակվեց: Հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ ինչպես հարևան, այնպես էլ հեռավոր երկրների հետ: 1920 թվականի օգոստոսի 10-ին Փարիզի արվարձան Սևր քաղաքում համաշխարհային պատերազմում հաղթանակած Անտանտի երկրների և պարտված Օսմանյան Թորքիայի միջև կնքված դաշնագրով Հայաստանի Հանրապետությանը պետք է միացվեր շուրջ 90 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածք Արևմտյան Հայաստանի Վանի, Բիթլիսի, Էրզրումի և Տրապիզոնի նահանգներից, որով հայոց պետության տարածքը կազմելու էր մոտավորապես 160 հազար քառակուսի կիլոմետր:

Սակայն խորհրդաքեմալական համագործակցության հետևանքով այս ծրագիրը չիրագործվեց: 1920 թվականի աշնանը թուրք-հայկական պատերազմի հետևանքով և դեկտեմբերի 2-ի Երևանյան համաձայնագրով խորհրդայնացմամբ կործանվեց Հայաստանի Հանրապետությունը:

Պետականության մոտ երկուսուկես տարվա կարճատև ընթացքում հայ ժողովուրդն ունեցավ լուրջ առաջընթաց: Երկարատև ընդմիջումից հետո վերականգնվեց հայոց պետականությունը, սկսվեց հայրենադարձություն, ստեղծվեցին իշխանության մարմիններ, բավականին ուժեղ բանակ, մարդկանց մեջ ամրապնդվեց պետականության գիտակցությունն ու զգացողությունը: Ժամանակի հայ ազգային-քաղաքական շրջանակները, նախընտրելով խորհրդարանական կառավարման համակարգը, նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին երկրում ժողովրդավարության արագ ներդրման ու զարգացման համար:

Թեև ընկավ հանրապետությունը, սակայն նրա գոյությունն անհետևանք չմնաց: Նրա հիմքի վրա բոլշևիկները պարտավորված ստեղծեցին նոր հանրապետություն՝ Խորհրդային Հայաստանը, որի շուրջ 70-ամյա պատմության ընթացքում հայ ժողովուրդն ապրեց տնտեսական ու մշակութային մեծ վերելք: Փաստորեն Առաջին Հանրապետության հենքի վրա, թեև վարչաքաղաքական միանգամայն այլ համակարգի պայմաններում ստեղծված Խորհրդային Հայաստանն էլ հող նախապատրաստեց Երրորդ անկախ Հանրապետության ձևավորման համար:

Այս է շուրջ հարյուրամյա հեռավորությունից 1918 թվականի մայիսյան հերոսամարտերի ու անկախ պետականության հռչակման պատմական խորհուրդը:

ԱՅՍ ԱՆՔԱՄ ԷԼ՝ ՄԻ ԲՈՒՌ ՀԱՅԵՐՈՎ

Ճակատագրի բերումով՝ հայ ժողովրդի հազարամյա պատմության մեջ արհավիրքներ շատ են եղել, բազմաթիվ սև էջեր են գրվել մեր նյութական և հոգևոր կորուստների մասին, որոնց մեջ, սակայն, իրենց զանգվածայնությամբ առանձնանում են հատկապես երկուսը՝ 1915 թվականի Մեծ Եղեռնը և 1988 թվականի Սպիտակի երկրաշարժը: Եվ մեր խորին համոզմամբ, այս՝ դեռևս արյունածոր վերքերի մասին գիտի յուրանքանչյուր հայ՝ աշխարհի որ անկյունում էլ նա բույն հյուսած լինի...

Ինչ խոսք, այս մասին քաջատեղյակ են նաև դրիմահայերը, հատկապես նրանք, ովքեր անձնական կորուստներ են ունեցել և լսելով չէ, որ գիտեն վերջին ավերիչ երկրաշարժի մասին: Ի դեպ, դա ընդհանրապես կարևոր չէ. եղեռնի կամ երկրաշարժի ցանկացած զոհ մերն է, ասել է թե՛ բոլորինս, դա մեր համազգային կորուստն ու ողբերգությունն է՝ անկախ ազգակցական կապերից: Ուրեմն, ազգովին պետք է հիշենք ու ազգովին էլ մասնակցենք այն միջոցառումներին, որոնք ամեն տարի կազմակերպվում են Սիմֆերոպոլում՝ տարին ընդամենը երկու անգամ՝ ապրիլի 24-ին և դեկտեմբերի 7-ին...

հրավիրատոմսեր չեն գրվում, ինչպես չեն լինում հրավերներ հանգուցյալի հուղարկավորության առիթով...

Բացառություն չէր նաև 2017 թվականի դեկտեմբերի 7-ը, երբ դարձյալ մի բուռ հայերով հավաքվել էինք եկեղեցու բակում կառուցված հուշահամալիրի մոտ...

Ինչո՞ւ այսքան քիչ... Սիմֆերոպոլում մի քանի հազար հայ է ապրում, իսկ միջոցառմանը մասնակցում են հազիվ երեք-չորս տասնյակը...

Մենք մտադիր չենք քննադատել ոչ մեկին. այդ անելու համար չունենք ոչ մի բարոյական իրավունք: Վերջիվերջո, մեզանից ամեն մեկն ինքն է պատասխանատու իր խղճի առաջ, ամեն մեկն ինքն է որոշում իր անելիքն ու չանելիքը, և ոչ ոք իրավունք չունի մեկ ուրիշի փոխարեն որոշումներ կայացնել, առավել ևս՝ քննադատել ու պախարակել նրան: Մակայն յուրաքանչյուրս պարտավոր է օբյեկտիվ գնահատել իր ցանկացած քայլը, որպեսզի պարզի իր արածի ճիշտն ու սխալը, հետևություններ անի և մի վերջնական որոշում կայացնի, թե ո՞ւմ հետ է նա՝ մի բուռ հայերի՞, թե՞ հատուկ հրավերի սպասողների... Նրանցից ոմանք, ի դեպ, նույնիսկ համայնքին «դիտողություն արեցին»՝ այդ «միջոցառման» մասին իրենց տեղյակ չպահելու համար: Մնում էր պատասխան հարց տալ՝ վերջին անգամ ե՞րբ ես եղել ու գոնե քո հեռախոսի համարը թողե՞լ ես հայկական համայնքում...

РАДОСТЬ ПРАЗДНИКА

Сколько лет армянская община не поздравляла своих детей с Новогодним праздником, да ещё и у себя во дворе. А двор-то уже непростой, теперь это культурно-этнографический центр «Армянский дворик»!

Столько армянских детей (и не только армянских) увидеть вместе – это великая радость для всех нас. Значит, мы имеем будущее в родном благодатном Крыму, и есть надежда, что славная история армян Крыма даже после двух депортаций продолжается!

Дети были приятно удивлены. Ведь прямо в центре двора стояла трёхметровая украшенная ёлка. Взрослые постарались с утра, чтобы малышам было весело и интересно.

Шум и беготня скоро сменились удивлением и радостью, когда появился самый настоящий Дед Мороз в лице Рушана Пилюсяна – с длинной седой бородой, посохом и громким баритоном. Снегурочка (Александра Бондаренко из Дома дружбы народов) рядом с ним казалась настоящей внучкой.

Дети очень старались отгадать загадки, рассказать стишок, спеть песенку с надеждой получить подарки. И они не прогадали. Председатель Местной армянской НКА городского округа Симферополь Армен Мартоян сделал всё, чтобы ни один участник утренника не остался без подарка. Ребята с помощью родителей и Деда Мороза прикатили к центру площадки покрытую армянским ковром тяжёлую телегу – один из атрибутов Армянского дворика. Каков же был восторг, когда Снегурочка приподняла ковёр, а телега оказалась до краёв наполненной подарками! Сначала их вручили самым активным и талантливым, а потом... Одним словом, красивые коробочки со сладостями получили все, включая отсутствующих на празднике братьев и сестёр.

Вокруг ёлки дети водили хороводы, передавали друг другу микрофон, старались показать, что они не зря получили подарки. Игры и веселье продолжались не один час. В праздничном концерте выступили ансамбль «Арарат», певица, заслуженный работник культуры РК Вардуи Дила-

нян и лауреат многих вокальных конкурсов Давид Тадевосян.

И вот наступил торжественный момент: к микрофону подошёл Армен Мартоян. Он поздравил всех детей и взрослых с Новым годом и рассказал о работе армянской НКА, поблагодарил всех работников и активистов общины, которые принимали непосредственное участие в подготовке и проведении праздника. В руках у него были детские лопатки. Неосведомлённые вопросительно посмотрели на них. Но вскоре всё прояснилось. А. Мартоян пригласил детей вместе посадить красивую серебристую ель в садике армянского двора. Её подарил председатель Белогорской армянской общины Мурад Мелконян: «Эти дети вырастут, и вырастет ель. Каждый из них вспомнит, что, будучи ребёнком, он внёс свою лепту в развитие и процветание армянской общины, армянского культурно-этнографического дворика».

Дети, расталкивая друг друга, держа в своих ручонках лопаточки, старались побольше земли бросить в яму, быть причастным к этому знаменательному событию.

Праздник удался на славу. Благодарные дети и родители ещё долго не хотели расходиться, а телега, доверху наполненная подарками, вскоре опустела.

В проведении праздника принял участие добрый друг всех национально-культурных общин – Дом дружбы народов Крыма.

ՏՈՆԱԿԱՆ ՑՆՃՈՒԹՅՈՒՆ

Տարիներ շարունակ Միմֆերոպոլի հայ համայնքը չէր կարողանում շնորհավորել հայ երեխաների Ամանորը, այն է՝ սեփական բակում, որն արդեն պարզապես միայն բակ չէ. այն ներկայումս վերածվել է «Հայկական բակ» ազգագրական-մշակութային կենտրոնի:

Հասկանալի և բացատրելի էր երեխաների զարմանքը. հենց բակի կենտրոնում մեծ՝ երեք մետրանոց զարդարված տոնածառ էր կանգնած: Իսկ երբ հայտնվեց երկար, մերմակ մորուքով ու գավազանով Չմեռ պապը (Ռուշան Փիլոսյան), իսկ նրա կողքին՝ Չյունանուշիկը (Ալեքսանդրա Բոնդարենկո, Ժողովուրդների բարեկամության

տուն) մանուկների զարմանքը և ուրախությունը կրկնապատկվեցին...

Երեխաներին համակել էր տոնական ցնծությունը: Ամեն մեկը ճիգ ու եռանդ չէր խնայում՝ գտնելու հանելուկների պատասխանները, արտասանում էին, երգում և պարում՝ նվերներ ստանալու ակնկալիքով: Եվ նրանց հույսերն արդարացան. Միմֆերոպոլի տեղական հայկական ազգամշակութային ինքնավարության նախագահ Արմեն Մարտոյանն ամեն ինչ արել էր, որպեսզի ոչ մի մանուկ առանց նվերի չմնա: Երեխաներն, իրենց ծնողների և Չմեռ պապի օգնությամբ, հրապարակի կենտրոն հրեցին հայկական կարպետով ծածկված ծանր սայլը: Երբ Չյունանուշիկը բաժնացրեց գորգը, երեխաների ուրախությանը չափ ու

ասիման չկար. սայրը լիքն էր նվերներով... Քաղցրավենիքով լի գեղեցիկ տուփեր ստացան բոլորը:

Երգն ու պարը, ուրախ խաղերը շարունակվեցին երկար ժամանակ: Իրենց երայթներով տոնի մասկակիցներին մեծ հաճույք պատճառեցին «Արարատ» պարի համույթի սաները, ԴՀ մշակույթի վաստակավոր գործիչ, երգչուհի Վարդուհի Դիլանյանը, բազմաթիվ մրցույթների դափնեկիր Դավիթ Թադևոսյանը:

Վերջապես եկավ հանդիսավոր պահը. խոսափողին մոտեցավ նախագահ Արմեն Մարտոնյանը: Նա շնորհավորեց բոլորին գալիք Նոր տարվա և Սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ, շնորհակալություն հայտնեց միջոցառման կազմակերպիչներին: Այնուհետև նա հրավիրեց երեխաներին՝ հենց համայնքի բակում տնկելու գեղեցիկ եղևնին՝ Բելոգորսկի հայ համայնքի նախագահ Մուրադ Մելքոնյանի նվերը:

«Այս երեխաները կմեծանան, կմեծանա նաև եղևնին: Տարիներ անց նրանցից յուրաքանչյուրը կհիշի, որ երեխա ժամանակ նա էլ իր յուրան է ներդրել մեր ընդհանուր գործում և նպաստել հայ համայնքի զարգացմանն ու բարգավաճմանը», – ծառատունկից հետո ասաց համայնքի ղեկավարը:

голубь масиса # 1 2018

ՍԱՍՅԱՑ ԱՂԱՎԵՆԻ

Սուրբ Ծնունդը և Աստվածահայտնություն

Մինչ IV դարը, բոլոր քրիստոնյաները Սուրբ Ծնունդը նշում էին նույն օրը՝ հունվարի 6-ին, սակայն Բաղկերունի ժողովում (451թ.), որին Հայաստանը չի մասնակցել, պատերազմական իրավիճակի պատճառով (Վարդանանց պատերազմ), որոշվում է նշել Քրիստոսի ծնունդը դեկտեմբերի 25-ին: Այդ ժողովում մի շարք այլ դավանաբանական դրույթներ են մոցվում, որոնք հայ եկեղեցին այդպես էլ չի ընդունում:

Մեկ այլ վարկածով՝ Կայթողիկե եկեղեցին (կաթոլիկները) Սուրբ Ծնունդը նշում է դեկտեմբերի 25-ին, քանի որ նախկինում այդ օրը եղել է հերթանասական տոն՝ նվիրված արևի պաշտամունքին: Հռոմի Պապը, ցանկանալով հավատացյալներին հեռացնել հերթանասական ավանդույթներից, 336 թվականին դեկտեմբերի 25-ը հռչակել է Քրիստոսի ծննդյան օր:

Հին ավանդույթի համաձայն՝ Հայ Առաքելական սուրբ Եկեղեցին Սուրբ Ծնունդն սկսում է տոնել հունվարի 5-ի երեկոյան ժամը 17:00-ից՝ մատուցելով Ծննդյան Ծրագալույցի Սուրբ և Անմահ Պատարագ: Ծրագալույց նշանակում է նրազ վառել (գրաբարով՝ լուցանել): Երեկոյան մարդիկ եկեղեցում վառած նրագները, որոնք խորհրդանշում են մոգերին առաջնորդող բեթղեհեմյան աստղի լույսը, իրենց հետ տուն են տանում, սպա Սուրբ Ծննդյան սեղան է բացվում՝ խորհրդանշական ուտեստներով: Մարդիկ միմյանց ողջունում են «Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ, ձեզ և մեզ մեծ աւետիս», ի պատասխան լսելով՝ «Օրհնեալ է յայտնութիւնը Քրիստոսի»:

Հաջորդ օրը՝ հունվարի 6-ին, Հայ Առաքելական եկեղեցին Սուրբ Ծնունդը և Քրիստոսի Մկրտությունը նշում է միասին, որը նաև անվանվում է Աստվածահայտնության տոն: Այդ օրը եկեղեցիներում մատուցվում է Սուրբ Ծննդյան պատարագ, որին հաջորդում է Ջրօրհները: Այս արարողությունը խորհրդանշում է Հորդանան գետում Քրիստոսի մկրտությունը: Պատարագ մատուցող հոգևորականը խաչն իջեցնում է ջուրն այնպես, ինչպես Հիսուսն է օրհնել ջուրն իր մկրտությամբ: Ապա մտնոն է կաթեցնում ջրի մեջ և օրհնում այն: Սովորույթի համաձայն՝ ժողովուրդն այդ ջրից տուն է տանում՝ որպես օրհնություն: Օրհնած ջրին վերագրվում են ապաքինելու, չարը հեռու վանելու և այլ հրաշագործ հատկանիշներ: Սուրբ Ծննդյան տոնից հետո քահանաներն այցելում են հավատացյալների տներն՝ ավետելու Հիսուս Քրիստոսի Ծնունդը՝ կատարելով Տնօրհների արարողություն:

ՊԱՀՊԱՆԵԼՈՎ ԱՎԱՆԴՈՒՅՈՒՆ

Հունվարի 6-ին Ղրիմում գործող բոլոր հայկական եկեղեցիներում, բացառությամբ Միմֆերուպոլի Սուրբ Հակոբ եկեղեցու, Սուրբ ծննդյան պատարագ մատուցվեց, որից հետո կատարվեց Ջրօրհների արարողություն:

Թեոդոսիայի Սուրբ Սարգիս եկեղեցում Սուրբ ծննդյան պատարագ մատուցեց տեր Երեմիա ավագ քահանա Մակիյանը՝ որիմահայ նորագույն պատմության մեջ առաջին հայ քահանան:

Յալթայի Սուրբ Հռիփսիմե տաճարում պատարագեց՝ բողոքովին վերջերս այստեղ ծառայության անցած տեր Հարություն արեղա Կիրակոսյանը: Ի դեպ, նշենք, որ ջուրն օրհնելու համար ընտրվում է, «խաչի քավոր»՝ տվյալ եկեղեցական համայնքի առավել հարգված ու ճանաչված անդամներից մեկը, որը դրանով իսկ խոստանում է ուժերի ներածին չափով տարվա ընթացքում աջակցել եկեղեցուն: Յալթայում այս տարի այդ պատվին արժանացավ Վահագն Մարտիրոսյանը:

Եվպատորիայի Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցում պատարագ մատուցեց տեր Անանիա քահանա Բաբայանը, որն ընդամենը ինն ամիս է, ինչ ծառայում է այստեղ, սակայն այդ կարճ ժամանակամիջոցում արդեն շահել է Եվպատորիայի հայերի համակրանքը: Իսկ խաչի քավորն այստեղ Վլադիմիր Մելիքյանն էր:

Հունվարի 6-ին Սուրբ և Անմահ պատարագ մատուցվեց նաև Սուրբ Խաչ վանքի Սուրբ Նշան եկեղեցում: Սուրբ Ծննդյան և Ջրօրհների արարողությունը կատարեց Հայ Առաքելական սուրբ Եկեղեցու Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմի Ղրիմի առաջնորդական տեղապահ, վանքի վանահայր տեր Մխիթար արեղա Գրիգորյանը: Խաչի քավորն այստեղ դարձավ Արայիկ Թադևոսյանը:

Ռուշան Փիրոսյան

ТРАДИЦИОННЫЙ ПРАЗДНИК ТЭРЭНДЕЗ ПРОШЁЛ В АРМЯНСКОМ ДВОРИКЕ

Ежегодно во дворе Местной армянской национально-культурной автономии городского округа Симферополь проходит праздник «Тэрэндез» – Сретение Господне. В этом году уникальность праздника заключалась в том, что он проходил уже в «Армянском дворике», культурно-этнографическом центре, который, благодаря выигранным грантам Госкомнаца РК и городской администрации Симферополя, постепенно приобретает свои уникальные очертания, оснащается национальной атрибутикой и экспонатами.

К сожалению, он прошёл без священнослужителя. В Симферополе, после ухода настоятеля церкви Св. Акопа, нет иерея, и не нашлось возможности присутствия на празднике другого духовного лица.

Однако это не помешало собравшимся от души повеселиться, зажечь традиционный костёр, посмотреть концерт, отведать традиционные яства, приготовленные активистками Лиги армянских женщин «Майрик», поздравить молодожёнов.

На празднике присутствовали представители Госкомнаца РК, городской администрации Симферополя, Дома дружбы народов Крыма, гости из других национально-культурных обществ.

В организации праздника оказал содействие Дом дружбы народов Крыма под руководством Л. Сокирской.

Այս տարվա Տրնդեզը Հայկական բակում անցկացվեց առանց հոգևորականի

Միսֆերոպոլի հայկական համայնքը մեկ օրով հետաձգեց այս տարվա տոնակատարությունը (Ժողովրդական տոնախմբությունը, խարույկներ վառելը սովորաբար անցկացվում է Տյառնընդառաջի նախատոնակին փետրվարի 13-ին), հույս ունենալով, որ այդ օրը, ինչպես և ամեն տարի, հոգևորական ներկա կլինի, որը կբացատրի այդ եկեղեցական տոնի բուն իմաստը, իր բարեմաղթանքներն ու օրհնությունը կհղի նորապսակներին, բոլորի հետ կկիսի ուրախությունը, բայց ավա դ... Հայ Առաքելական սուրբ Եկեղեցու Ղրիմի Առաջնորդական փոխանորդությունը հարկ չհամարեց ընդառաջ գնալ թերակղզու ամենաբազմաքանակ ծուխի խնդրանքին: Մի խոսքով Տրնդեզն անցկացվեց առանց հոգևորականի:

Փետրվարի 14-ի երեկոյան Հայկական բակում հավաքված բազմաթիվ ներկաներին ողջունեց և նորապսակ հայ զույգերին շնորհավորեց Միսֆերոպոլի հայկական ազգամշակութային ինքնավարության նախագահ Արմեն Մարտոյանը: Համայնքի երիտասարդական «ԿԱՄՔ» կոմիտեի նախագահ Սևակ Խաչատուրյանի օգնությամբ վառվեց տոնական խարույկը, Ջուլիետա Կարապետյանի գլխավորած «Մայրիկ» լիգայի կանայք ավան-

դական ուտեստներով սեղան պատրաստեցին, հյուրասիրեցին բոլոր ներկաներին: Ժողովրդական տոնախմբության մասնակիցներին հաճելի պահեր պարզեցին «Արարատ» պարի համույթը, երգիչներ Դավիթ Թադևոսյանը, Գայանե Թորոսյանը, փոքրիկ ասմունքող Մարիա Թովմասյանը:

Տոնական երեկոն ավարտվեց խարույկի վրայից ցատկելու ուրախ արարողությամբ, երգ ու պարով, համայնքի ակտիվ անդամներից մեկի՝ Բաղդասար Թովմասյանի կողմից նախաձեռնած սեղանի շուրջ հնչող ավանդական կենացներով ու բարեմաղթանքներով:

БИБЛИОТЕКА АРМЯНСКОЙ ШКОЛЫ ИМ. ГАБРИЕЛА АЙВАЗОВСКОГО ПОПОЛНИЛАСЬ НОВЫМИ УЧЕБНИКАМИ И ПОСОБИЯМИ

Уже несколько лет Министерство образования и науки Республики Армения оказывает методическую и практическую помощь нашей школе. Вот и на этот раз согласно предварительной заявке из Армении поступили ценные учебники и пособия. Учителя армянской школы во главе с директором Тамарой Виноградской-Григорян сортировали ценный груз и распределили по действующим в образовательных учреждениях Крыма группам обучения армянскому языку.

Вместе с учебниками поступили также словари, книги для внеклассного чтения и другие пособия. В их доставке из Еревана оказал содействие председатель Региональной армянской национально-культурной автономии Республики Крым Вагаршак Мелконян.

Анжела Аветисян,

Армянская школа им. Г. Айвазовского

ՆՈՐ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐ, ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ ՈՒ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Դրիմահայ ազգամշակութային ինքնավարության Գաբրիել Այվազովսկու անվան հայկական դպրոցի գրադարանը համալրվեց Հայաստանից ստացված նոր դասագրքերով, բառարաններով, ժողովածուներով, քրիստոմատիաներով ու ձեռնարկներով: ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը վերջին տարիներին մեծ ուշադրություն է դարձնում Սփյուռքի կրթական օջախները դասագրքերով ապահովելու հիմնախնդրին:

Արդեն ետևում են մնացել այն դժվարին ժամանակները, երբ մենք, տարբեր հնարքներ օգտագործելով, խնդրելով ու հորդորելով, մի կերպ հայթայթում ու Դրիմ էինք հասցնում մեկ-երկու տասնյակ դասագրքեր, որոնց քանակն, իհարկե, չէր բավարարում աշակերտների և ուսուցիչների պահանջմունքերը:

Ներկայումս մեր հայկական դպրոցի հիմնախնդիրն այլ է՝ ավելի շատ երեխաների ու պատանիների ներգրավել

հայկական խմբերում: Չնայած որ մեր սաները միշտ էլ բարձր են պահում դպրոցի պատիվը «Լեզուն ազգի հոգին է» համադրիմյան մրցանակաբաշխությունում, բավականին լուրջ ցուցանիշների են հասնում մայրենի լեզվի և գրականության «Աղբյուր» մրցույթում, այնուամենայնիվ, դեռ շատ բան ունենք անելու դրիմահայ աճող սերնդի շրջանում մայրենի լեզուն պահպանելու, դասավանդումն ավելի արդյունավետ դարձնելու ասպարեզում:

Եվ, իհարկե, այս գործին մեծ խթան է Մայր Հայաստանից ստացված անգնահատելի օգնությունը, որի համար խորին շնորհակալություն ենք հայտնում ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությանը:

Անժելա Այվազյան՝

Գ. Այվազովսկու անվ. հայկական դպրոցի ուսուցիչ

СКВЕР АЙВАЗОВСКИХ ОБРЁЛ СВОИ ОЧЕРТАНИЯ

В 1999 году Крымское армянское общество при поддержке Рескомнаца АРК воздвигнуло в начале улицы Совнаркомовской беломраморный памятник двум знаменитым братьям – всемирно известному художнику-маринисту Ивану (Ованесу) Айвазовскому и его старшему брату Габриелу. Немногие знают, что он был крупным учёным-востоковедом, педагогом и организатором образования, издателем и главным редактором журнала «Голубь Масиса», полиглотом, выдающимся церковным деятелем – архиепископом и предводителем Ново-Нахичеваньской и Бессарабской епархии Армянской Апостольской церкви.

К сожалению, многие симферопольцы даже не подходили близко к этому памятнику и не прочитали надпись. Нередко можно даже ненароком услышать такой разговор между ребёнком и бабушкой:

– Бабушка, это кто.

– Точно не знаю, внучка, но, по-моему, это Кирилл и Мефодий.

Не способствовало вниманию граждан к памятнику и то, что вокруг него – произведения скульптурного искусства, высеченного из челябинского белого мрамора, был только неухоженный газон с пожелтевшей травой, царил полный беспорядок.

Напомним, что автор этого памятника – знаменитый во всём мире скульптор, академик Левон Токмаджян, а скульптор-исполнитель – его сын Ваге Токмаджян.

И вдруг недавно, в очередной раз проходя от площади Советской в сторону Главпочтамта, мы увидели возле памятника ограждения и красивые

фонарные столбы... Наконец-то этот маленький клочок земли обрёл вид настоящего сквера.

Армянская национально-культурная автономия выражает свою глубокую признательность городским властям Симферополя за трепетное отношение к истории и памяти выдающихся крымчан, внесших свой большой вклад в развитие культуры и искусства народов полуострова.

«ПЛАМЯ МОЕЙ ЖИЗНИ»

В читальном зале библиотеки-филиала № 23 имени И. Сельвинского состоялось заседание Совета ветеранов войны, труда, военной службы и детей войны. На него был приглашен почетный член совета, участник боевых действий Великой Отечественной войны, освобождения Крыма и Симферополя от немецко-фашистских захватчиков, ветеран военной службы, член Симферопольского городского союза ветеранов Азат Григорян.

В рамках встречи Азат Артемович подарил библиотеке свою книгу «Пламя моей жизни», в которой он описывает свое детство в провинциальном городке в Грузии в 1930-е годы. В книге можно прочесть о его службе Отечеству в Вооруженных Силах СССР от лейтенанта до полковника, о фронтовом братстве. Здесь размещены воспоминания автора о своих род-

ных, о встреченных на жизненном пути добрых людях, а также фотоснимки, документы, письма.

Азат Григорян рассказал участникам заседания и сотрудникам библиотеки, как создавалась книга, а также поделился своими воспоминаниями о военных и послевоенных годах. Автор книги отметил: «Я счастливый человек. Какие бы испытания ни были в жизни, счастливый. С рождения окружали добрые люди, у меня есть Родина, есть внуки и правнуки. Есть пламя жизни. Мне уже 92 года, но в душе так и остался романтиком. Бывают минуты, открываю томик стихов Расула Гамзатова и перечитываю:

«Всем сущим поколениям ровесник,

Поняв давно, что годы – не беда,

Я буду юн, пока слагаю песни,

Забыв про возраст раз и навсегда».

Встреча прошла в познавательной и доброжелательной обстановке.

СПРАВКА: Азат Артемович Григорян родился в г. Ахалцихе 5 декабря 1925 года. После окончания 9-го класса был призван в армию в 1943 году и учился в Краснодарском минометно-пулеметном училище. Через месяц добровольно уехал на фронт. Войну начал в конце июня 1943 года около станции Звереве Ростовской области в 261 гвардейском стрелковом полку 87 гвардейской стрелковой дивизии 13 корпуса 2-й гвардейской армии. С боями прошёл Ростовскую область, Украину, Крым. Был пулеметчиком.

После ранения стал сапером 12-й штурмовой инженерно-саперной бригады. Принимал участие в строительстве знаменитого моста через Сиваш в ноябре 1943 года. В боях за Крым был повторно ранен. Затем воевал в Молдавии, Румынии, Болгарии, Югославии, Венгрии, Австрии. Закончил войну в австрийских Альпах.

За героизм и мужество, проявленные в боях с фашистскими захватчиками, награжден орденами Отечественной войны, Красной Звезды, «За мужество», медалями «За отвагу» и за освобождение многих городов Европы. В 1947 году поступил в Горьковское военно-политическое училище, закончил в 1949 году, стал офицером-политработником. Служил на ответственных должностях в политорганах частей и соединений. Защите Отечества ветеран отдал 39 лет, пройдя путь от солдата до полковника – заместителя начальника политотдела корпуса.

Родина оценила долготелюю и безупречную службу в Вооруженных Силах славного сына армянского народа. Его мундир, помимо полученных во время войны наград, украшают также ордена «Знак Почета», «За службу Родине», медаль «Ветеран Вооруженных Сил СССР». Он бережно хранит и Почетную грамоту Президиума Верховного Совета УССР. Свою ответственность за порученное дело, профессионализм Азат Артемович проявил, работая заведующим отделом Симферопольского горисполкома, в коллективе которого пользовался заслуженным авторитетом и уважением коллег. С 1995 года является заместителем председателя Крымского армянского общества по вопросам социально-правовой защиты, неумолимым пропагандистом подвига советского народа в Великой Отечественной войне. Удостоен Почетной грамоты Совета министров АРК. Награжден 5 орденами и 29 медалями.

Официальный сайт Администрации г. Симферополя.

Фото: simadm.ru

ПРЕЗЕНТАЦИЯ КНИГИ АЗАТА ГРИГОРЯНА В АРМЯНСКОЙ ОБЩИНЕ

«Դեռ երկար տարիներ կենսունակության ու լավատեսության դասեր տասն մեզ, սիրելի՛ Ազատ Արտյունովիչ...»

Դրինահայ ազգանշակության ինքնավարության շենքում տեղի ունեցավ մեր մեծապատիվ վեներան Ազատ Գրիգորյանի «Իմ կյանքի բոցը» հիշողությունների գրքի շնորհանդեսը:

Как же мог не презентовать свою книгу «Пламя моей жизни» в здании армянской национально-культурной автономии наш любимый ветеран, добрый друг и наставник Азат Артёмович Григорян. Ведь в течение более 20-и лет община была его вторым домом, где он был бессменным заместителем председателя Крымского армянского общества по социально-правовым вопросам.

Сколько соотечественников и людей других национальностей принимал он на своём рабочем месте, скольким людям он помог восстановить свои права, получить гражданство, найти работу, выйти из сложных жизненных ситуаций, даже сохранить семью! Ведь в течение всей своей жизни он следовал своему кредо: «Делай людям добро и ходи с расширенными венами»! Когда он руководил армянским застольем, показывая пример идеального тамады, часто приводил изречение из любимого эпоса «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели: «Что ты отдал людям, то твоё, а что ты оставил себе, потеряно навек»!

Вот расширенные таким образом вены и позволяют Азату Артёмовичу в свои 92 быть всегда в твёрдом рассудке, показывать пример жизнестой-

кости и оптимизма. Это и позволило ему в 91-летнем возрасте закончить свою книгу мемуаров. На примере его жизненного пути читатель может познакомиться с целой эпохой, в которой жили, трудились и боролись представители славного поколения защитников Родины.

В этот день в армянской общине собралось столько людей, благодарных ему за помощь и поддержку, да и благодарных просто за тот пример, который он подал молодым и уже не очень молодым своим соотечественникам, что многие остались на ногах.

В адрес ветерана прозвучали тёплые слова и поздравления с выходом книги от председателя Местной армянской национально-культурной автономии городского округа Симферополь А. Г. Мартояна, заведующего отделом Госкомнаца РК Ш. Г. Хубларяна, председателя Союза крымских армянских писателей Р. К. Пилюсяна и многих других.

Выступил, конечно, и сам автор, рассказал об истории создания книги, описанных интересных эпизодах, поблагодарил всех тех, кто в течение нескольких лет помогал ему в творческой и технической работе над ней.

Все присутствующие получили от А. Григоряна книги с автографом и пожелали ему как минимум ещё десятилетия жизни, чтобы он смог накопленную за долгую жизнь мудрость передать молодому поколению, в том числе и в виде нового издания.

**Ваган Вермишян.
Фото автора.**

Красота спасёт мир

В простоте и в то же время в гениальности этой мысли великого русского писателя Фёдора Достоевского убеждаюсь каждый раз, соприкасаясь с красотой в любом её проявлении: в природе, человеке, мыслях, поступках, душе... И каждый раз наслаждаясь ею, хочется восклицать: спасибо, что Ты есть, Красота! Ты единственная, что действительно спасает мир, вылечивает раны, заставляет забыть невзгоды и проблемы хотя бы на миг...

Лилит Шахназарян, Карине Ваниян, Нелли Бунятян вышли на сцену в этот день. Зал осветился восьмицветным фейерверком и взорвался бурными овациями зрителей.

А девушки какие! Каждая из них по-своему красива, изящна, очаровательна... Каждая старалась демонстрировать всё, чем богата, не только внешнюю красоту, а и умение говорить на родном языке, танцевать, петь, декламировать, блистать в национальной одежде, парить в платье невесты, подчеркнуть свою женственность в деловом костюме леди, заморозить зрителей и, что самое важное, убедить представительное и

строгое жюри в составе Шамира Хубларяна, Рушана Пилосяна, Натальи Евтушок, Сульбие Османовой, Зинаиды Начаркиной, Людмилы Стрельцовой и Ольги Леоновой, что только она самая, самая...

Да, нелегко было в этот день жюри... Кого выбрать? Кто достоин высшей награды – титула «Крымской армянской красавицы-2017?» Ведь у каждого члена жюри, кроме общепринятых

В очередной раз огромное удовольствие получили и восхищались красотой все те, кто 18 ноября 2017 года присутствовал в уютном зале Дома культуры профсоюзов. Там проходил традиционный конкурс «Крымская армянская красавица-2017».

Восемь армянских девушек – Диана Кесян, Диана Карапетян, Маргарита Хачикян, Аревик Халатян, Алина Арустамян,

норм, есть своё индивидуальное представление о женской красоте...

Мы все знаем, что математика – точная наука. Подсчёт голосов показал, что корона «Крымская армянская красавица-2017» в этот раз украсит голову семнадцатилетней Дианы Кесян, которая

ма (КАМК) в лице его председателя Севака Хачатуряна, Тарон Восканян (кафе «Lounge Cafe Light house»), Ольга Леонова («Leonoff»), парикмахер-стилист Зинаида Начаркина, Елена Маргарян (компания «Роланд»), Наталья Евтушок – постановщик национального танца,

завоевала также призы в номинациях «Мисс зрительских симпатий» и «Мисс грация».

Королева не может быть без свиты, и первой вице-мисс крымской армянской красавицы стала Диана Карапетян, второй – Маргарита Хачикян. Последняя победила и в номинациях «Мисс Интернет» и «Мисс обаяние». Не остались без наград и другие наши красавицы. Арвик Халатян была лучшей в номинациях «Мисс дружба» и «Мисс романтичность». В номинации «Мисс элегантность» победила Диана Карапетян, «Мисс привлекательность» – Алина Арустамян. Карине Ваниян завоевала приз в номинации «Мисс шарм». Лилит Шахназарян не было равных в номинации «Мисс очарование», а Нелли Буниатян признана лучшей в номинации «Мисс нежность».

Внушительную поддержку конкурса оказали спонсоры и партнёры. Свою лепту внесли и помогли провести состязания конкурсанток Вилик Манукян (ресторанно-гостиничный комплекс «Ереван»), Овсеп Акопян (пансионат «МариАнна»), Овсеп Мкртчян (отель «Россия» в Алуште), Местная армянская национально-культурная автономия городского округа Симферополь (председатель Армен Мартоян), Комитет армянской молодежи Кры-

Шамир Хубларян, Нарина Мхитарян – мастерская «Nar-cakes», Гоар Тадевосян (букеты Art flowers), Ирина Авакян – мастерская шаров, Карина Бабаян («Сладо-Крым»), Сульбие Османова. Ирина Старкова сделала для девушек украшения из натуральных камней и три короны на призовые места.

Прекрасно вёл конкурс телерадиоведущий «Европа+» Алексей Редкевич.

Хочется особо отметить главного организатора этого торжества и праздника души – одного из активных членов КАМК Эву Туманян.

От имени редакции журнала «Голубь Масиса» и себя лично благодарю и поздравляю всех девушек, желаю им дальнейших побед в любом сражении и исполнения всех желаний.

Конкурс завершён, позади все волнения и напряжённость, известны победители и номинанты... Девушки вздыхают с облегчением: кто-то улыбается, кто-то еле сдерживает слёзы то ли от радости, то ли от разочарования... Ведь всем хотелось быть первой, быть самой, самой... Но думается, что все восемь девушек независимо от завоёванного приза или награды – победители, все они заслужили получить почётное звание крымской армянской красавицы...

Рушан Пилосян

Երիտասարդ բանաստեղծուհի, «Ծիրանի կորիզ» ստեղծագործական միության նախագահ Տաթևիկ Ազարյանն անցկացրեց իր իսկ 30-ամյակին նվիրված ստեղծագործական երեկո, որը կոչվեց էր «Բանաստեղծություններ, հույզեր և զգացմունքներ»

СТИХИ, ЭМОЦИИ, ЧУВСТВА ПОД ЗВУКИ ДУДУКА

Молодая поэтесса, председатель творческого союза «Цирани кориз» Татевик Азарян ещё раз продемонстрировала свой незаурядный талант. Её творческий вечер прошёл 20 декабря в «Книжной лавке писателей» в Симферополе. Вечер был посвящён 30-летию автора и назывался «Стихи, эмоции, чувства».

На мероприятие пришли молодые и взрослые почитатели поэзии, представители Государственного комитета по делам межнациональных отношений и депортированных граждан РК, Армянской национально-культурной автономии, Комитета армянской молодёжи Крыма «КАМК», друзья, коллеги и родственники.

В уютной камерной обстановке Татевик поделилась своими чувствами и эмоциями к сыновьям, матери, родному Симферополю, к далёкой и до сих пор неведомой для неё исторической Родине – Армении.

Чувства и эмоции передавались слушателям через нежный голос поэтессы, музыкальное сопровождение дудука и, конечно, личное обаяние красивой во всех отношениях молодой армянки.

* * *

И не хочу уж больше разговоров,
Мне хочется с тобой молчать,
Молчать о том, как пахнет море,
О том, как радуга рождается
После прохладного дождя.

Молчать о том, как сложно сосчитать все звезды.
И как недолог миг у мотылька.
Молчать о том, что в жизни мы – лишь гости,
Снующие во днях туда-сюда.

Мне хочется молчать о главном и не очень,
Молчать о сложном, но и о простом.
Молчать, чтобы внутри – до дрожи,
А вот снаружи, чтобы кожа – аж гуськом.

Так упоительны такие разговоры.
И вроде рот замкнут,
А мысленно мы говорим.
На самом деле эти диалоги
Рождают истину и простоту души.

В молчании понять все фразы –
Вот высшее искусство и любовь.
Кто не умеет молча ведать тихие рассказы,
Тот не познает силы слов...

ЛЮБОВЬ

Обаяю – как песню спою.
Заколдую – как дурманом опьяню.
Буду гладить волосы,
Нежно касаться губами лица.
Узнаешь в моем голосе
Самого звонкого соловья.

В шёлка укутаю без шёлка –
Я шёлк.
Вином напою без вина –
Я вино.
За окном рассвет – я с тобой вовек.
Не видать со мной горя,
Не знать тебе бед.

Коль уж зацепит лихо –
Отведу.
Коль уж заманит вихрем печаль –
Сказку расскажу.
Коль не обойдет стороной злая война –
Не отдам, прогоню.

Знаю, что для тебя одна.
Отплачу за это сполна.

Будешь мною любим.
Будешь как за прочною стеной.
И не беда, что та стена из хрупкого,
Нежного хрусталя.
Береги как зеницу ока,
Будет крепче стали тверда.

Коль буду знать,
Что песня спета моя не зря.
Не видать тебе тревоги,
Не знать смутного дня.

За окном рассвет –
Я с тобой вовек.
Не знать тебе горя,
Не знать тебе бед.

* * *

Вы говорили о моих глазах
И тихо повторяли моё имя.
Но мне не нужно было ваше «Ах!».
И стала я для вас погильею.
Вы любовались профилем моим
И представляли, как погладить волосы.
Но мне и невдомёк было, увы,
Как слышать по утрам хотели голос мой.
И так останусь я для вас
Той тайной тайн,
Той неизведанной планетой,
А вы забудьте, вы забудьте обо мне печаль.
А вы останетесь моим секретом.

**Вартан
ГРИГОРЯН**

В БОЯХ ЗА КРЫМ

Продолжение. Начало в № 3 2013 г., № 1 2014 г., № 1 2016 г., №№ 1, 2, 3, 4 2017 г.

**Читая рассказ писателя и публициста
АШОТА БЕГЛАРЯНА...
(Приказ ОПА № 0112 от 18 января 1944 года)**

Про воинов-армян, которые были награждены приказом ОПА № 0112 от 18 мая 1944 года (документ на 772-х страницах), наткнулся случайно. Как не раз отмечал, информацию о соотечественниках, которые участвовали в боях за Крым, собираю из различных документальных источников и перепроверяю их. В этом случае мне помог рассказ «Человек уникальной судьбы», автор которого – замечательный степанакертский писатель, публицист и журналист, член Национального союза писателей Армении и Нагорного Карабаха Ашот Бегларян. Герой его повествования – уроженец села Балуджа, что в Нагорном Карабахе, Андраник Меликович Абрамян, который незадолго до начала войны попал служить в морскую часть, дислоцированную во Владивостоке. Там он быстро освоил профессию торпедиста-водолаза. Свое боевое крещение и первое ранение получил в 1939 году в боях на Халхин-Голе. После лечения его часть перебрасывается в том же году в Одессу. Начало войны Абрамян встретил автоматчиком в составе отдельного батальона морской пехоты Черноморского флота. Прежде чем перейду к документам военной поры, в которых подробно рассказывается о ратных делах Андраника Абрамяна, приведу сведения о нем из рассказа А. Бегларяна:

«...Для Андраника Абрамяна начинается многолетняя военная одиссея, драматический этап жизни, практически предопределивший дальнейшую судьбу. Перед нами заметка из журнала «Красноармеец» 1945 года: «Автоматчик, краснофлотец А. М. Абрамян, 28 лет, воевал на Халхин-Голе, работал столяром на родине в Степанакерте. Когда началась война с немцами, попал на Черноморский флот в батальон автоматчиков морской пехоты. Абрамян участвовал в десантах в Керчь, Ростов-на-Дону, Кубань, Тамань, Сумну, Констанцу, города и селения на Дунае...».

Добавим, что в числе первых двадцати десантников он высадился на Малую землю, близко знал Леонида Брежнева, служившего тогда замполитом.

Бросая в самое пекло, война щадила и не щадила Андраника Абрамяна. Старик показывает огромную выпуклость на правом боку – это осколок. Другой врач удалили вместе с ребром, а этот оставили, не решились: «Умрёт или калекой останется на всю жизнь. Пусть проживёт, сколько сможет...».

Это было во время освободительных боёв в Керчи в январе 1944 года. Корабль был подбит в водах Чёрного моря. Выбравшись на берег, пехотинцы сразу же вступили в уличные бои. Осколок от

разорвавшегося неподалёку снаряда достал и моряка. Товарищам удалось вынести его с поля боя. В госпитале лежал недолго. Через пару месяцев снова был в строю.

О себе и своей военной судьбе Андраник Абрамян рассказывает просто, почти без эмоций и эпитетов. Но за нехитрыми оборотами речи – недюжинное напряжение человеческих сил, воли, духа и характера, другими словам – преодоление самого себя. Сколько за этими незамысловатыми словами подъёмов по тревоге среди ночи, когда слипаются веки и сопротивляется каждый нерв, сколько бросков в неизвестность и смертельную опасность, из которой выходили далеко не все?! Семь ранений тому подтверждение.

Потом была Победа. Страна готовилась к празднику, наступившему почти столь же неожиданно, как в своё время пришла война. В часть стали называть высшие командные чины. Приехал маршал Толбухин в сопровождении генералов. Построили личный состав, посмотрели строевую подготовку. Выбрали пятерых, в том числе Андраника, приказали сдать оружие и явиться в штаб. Позже выяснилось – отправляют в Москву для участия в Параде Победы.

Помните фотографию в учебниках истории СССР? Красноармейцы выбрасывают к подножию Мавзолея боевые знамёна фашистской Германии. В первых рядах находился и Андраник Абрамян, единственный со всего Закавказья в этом историческом действии. Однако до этого бойцы проходили тщательный отбор. Сам маршал Гречко с группой генералов и работников ЦК Компартии в течение двух дней формировал команду «избранных». Затем долго муштровали на московском стадионе «Динамо».

Утром 24 июня команда из 226 человек, военнослужащих из всех родов войск, переодетых в праздничную форму, была готова к действию.

– Я был столь взволнован, что не помню, как бросил своё знамя, – рассказывает дед. – Всё время так и подмывало остановиться, повернуться к президиуму и взглянуть на Сталина, который вместе с членами политбюро и военачальниками принимал парад...

На следующий день всех участников Парада Победы пригласили в Кремль на банкет. Теперь Андраник Абрамян имел возможность не только увидеть вождя, но и услышать его живой голос. Правда, когда Сталин в своём выступлении-тост произнёс: «Я бы хотел выпить за здоровье людей, у которых чин

мало и звание незавидное, за людей, которых считают «винтиками» великого государственного механизма...», Андраник едва удержался от смеха. Простого деревенского парня смутило слово «винтик».

– Вот не думал, что у вас в России поднимают тост в честь какой-то железяки... У нас в Карабахе предпочитают пить за живых людей, – подшучивал после торжественного мероприятия «сын кавказского народа» (так любили называть сослуживцы Андраника).

Война, даже в своей агонии, не давала солдатам расслабляться. Недолго длилась эйфория победы. Утром 26 июня подразделения были подняты по тревоге и отправлены в Хабаровск на войну с Японией. В августе Андраник участвовал в военной кампании на Курильских островах.

Праздничный костюм, который каждый ветеран войны хранит как реликвию, память и символ своей судьбы, у Андраника Абрамяна весь увешан орденами и медалями. Три ордена Великой Отечественной войны, три – Красной Звезды...

Теперь перейду к документам военной поры. Согласно им, краснофлотец А. М. Абрамян до десантирования на крымский берег имел пять ранений. По неполным данным, он был награжден орденами Отечественной войны II степени и Красной Звезды, а также медалью «За боевые заслуги». В 1985 году награжден ещё одним орденом Отечественной войны II степени. Как указано в одном из документов, до боев за Крым он был награжден орденом Красной Звезды, а также представлен к очередной награде за отличие, проявленное в боях за Тамань.

Выписка из наградного листа на красноармейца 143-го ОБМП А. М. Абрамяна, 1918 г.р., представленного к ордену Славы III степени за отличие, проявленное им в ходе десантирования на Керченский полуостров в январе 1944 года:

«Участвовал в десантной операции с 9 на 10 января 1944 года в районе высоты 135,0. Действуя связным у командира взвода, своей отвагой и героизмом увлекал товарищей в бой с противником. Когда взвод попал в окружение, тов. Абрамян несколько раз пробирался через боевые порядки противника и налаживал связь с соседями.

Будучи ранен, не ушел с поля боя.

Ходил на прорыв вражеской обороны, первым ворвался в дзот противника. Забросал находившихся в дзоте солдат гранатами.

Командир 143-го ОБМП, капитан Левченко».

Приказом по войскам Отдельной Приморской армии № 0112 от 18 января 1944 года красноармеец А. М. Абрамян был награжден медалью «За боевые заслуги». Этим приказом были награждены и другие воины-армяне, про которых расскажу ниже.

Боец 143-го отдельного батальона морской пехоты, краснофлотец Степан Аркелович Акоюн, 1922 г.р., призван в 1941 году Молотовским РВК г. Еревана. До участия в освобождении Крыма был дважды ранен в боях за Новороссийск и Тамань.

Отличившись в ходе десантирования на Керченском полуострове, был представлен к ордену Отечественной войны II степени.

Выписка из наградного листа:

«...Участвуя в составе морского десанта в должности бойца, тов. Акоюн проявил исключительное

мужество и отвагу. Высадившись одним из первых на вражеский берег, устремился вперед, увлекая за собой остальных бойцов, уничтожил живую силу противника – пять немцев. При прорыве вражеской обороны противника на соединение с частями Красной армии тов. Акоюн под сильным ружейно-пулеметным огнем продвигался вперед и уничтожил еще одного немца.

За мужество и отвагу достоин награждения орденом Отечественной войны II степени.

Командир 143-го ОБМП, майор Левченко, 16 февраля 1944 года».

Приказом по войскам Отдельной Приморской армии № 0112 от 18 января 1944 года краснофлотец С. А. Акоюн был награжден орденом Отечественной войны II степени. Судя по датам, наградные листы были подготовлены позже самого приказа.

Боец 143-го отдельного батальона морской пехоты, краснофлотец Арсен Нерсесович Авакян, 1925 г.р., уроженец г. Феодосия, был в ВМФ с 1943 года, отличился в составе десанта на крымский берег и был представлен к ордену Славы III степени. Имел одно ранение в руку.

Выписка из наградного листа:

«Тов. Авакян после высадки десанта на берег принимал участие в бою за высоту 164,5 в составе 4 взвода 613 ОШР. Проявил себя как смелый и находчивый боец. Пробиваясь вперед, тов. Авакян был обстрелян немецким снайпером, но, не растерявшись, сам организовал за ним охоту. В результате снайпер был уничтожен, этим дал возможность продвинуться своему отделению.

Во второй половине дня 10 января 1944 года был ранен в левую руку, но с поля боя не уходил. И только по приказу командира взвода оставил переду и был направлен в санчасть.

Командир 143-го ОБМП, майор Левченко».

Приказом по войскам Отдельной Приморской армии № 0112 от 18 января 1944 года красноармеец С. А. Акоюн был награжден медалью «За отвагу».

Боец 143-го отдельного батальона морской пехоты, краснофлотец Николай Фадеевич Достоян, 1908 г.р., призван в 1942 году Бакинским ГВК, в ВМФ с 1943 года, дважды отличился в январе 1944 года в ходе десантирования на крымский берег и был представлен к ордену Славы III степени и медали «За отвагу».

Выписка из наградного листа:

«Отражая на высоте «Н» атаки противника, тов. Достоян из карабина уничтожил восемь вражеских солдат и офицеров. Кроме того, им в траншее противника было уничтожено гранатами 5-6 фрицев. Действовал смело.

Тов. Достоян достоин награждения орденом Славы III степени.

Командир 143-го ОБМП, майор Левченко».

Приказом по войскам Отдельной Приморской армии № 0112 от 18 января 1944 года красноармеец Н. Ф. Достоян был награжден медалью «За отвагу».

Выписка из наградного листа:

«Участвуя в операции высадкой морского десанта в составе батальона, проявил мужество и отвагу. Высадившись на вражеский берег, он стремительно обрушился на врага и шел вперед, увлекая за собой товарищей.

При прорыве вражеской обороны он мужественно отражал контратаки пехоты противника. Стойко удерживал ранее занятые рубежи.

За мужество и отвагу достоин награждения медалью «За отвагу».

Командир 143 ОСБМП, майор Левченко,
18 февраля 1944 года».

Приказом командующего ЧФ по личному составу № 28 от 18 марта 1944 года Н. Ф. Достоян был награжден медалью «За отвагу».

Пулеметчик 143-го отдельного батальона морской пехоты, краснофлотец Мухан Бахшиевич Аванесян, 1914 г.р., уроженец с. Бадара Аскеранского района Нагорного Карабаха, в ВМФ с 1941 года. Он отличился в январе 1944 года в ходе десантирования на крымский берег и был представлен к ордену Славы III степени. 12 января 1944 года был ранен. В 1985 году награжден орденом Отечественной войны II степени.

Выписка из наградного листа:

«При штурме высоты тов. Аванесян действовал смело и напористо, шел вперед, автоматом и гранатами уничтожил до десяти фашистов. Также снял немецкого снайпера, выведившего из строя наших бойцов.

Тов. Аванесян достоин награждения орденом Славы III степени.

Командир 143-го ОБМП, капитан Левченко».

Приказом по войскам Отдельной Приморской армии № 0112 от 18 января 1944 года красноармеец М. Б. Аванесян был награжден медалью «За боевые заслуги».

Боец 143-го отдельного батальона морской пехоты, краснофлотец Константин Семенович Петросьян, 1924 г.р., был призван в 1942 году Бакинским ГВК. В ходе боев за Керчь был награжден орденом Отечественной войны II степени.

Выписка из наградного листа:

«К/ф Петросьян, участвуя в составе морского десанта в качестве бойца, проявил исключительную отвагу и мужество.

Высадившись одним из первых на берег, стремительно пошел вперед, уничтожая всех сопротивлявшихся фрицев. Подполз к вражескому догу и забросал его гранатами, уничтожив при этом несколько гитлеровцев.

При контратаках противника стойко держался на занимаемых позициях. Несмотря на ранение, заменил вышедшего из строя ПТРовца и огнем из ПТР подавил огневую точку противника.

За проявленную отвагу и мужество достоин награждения орденом Отечественной войны I степени.

Командир 143-го КОБМП, майор Левченко,
февраль 1944 года».

Приказом командующего ЧФ по личному составу № 28 от 18 марта 1944 года К. С. Петросьян был награжден орденом Отечественной войны II степени.

Боец 143-го отдельного батальона морской пехоты, краснофлотец Степан Аракелович Окопян, 1922 г.р., был призван Молотовским РВК г. Еревана. В боях за Керчь награжден орденами Отечественной войны II степени и Красной Звезды.

Выписка из наградного листа:

«Действуя в составе роты 143-го ОБМП, тов. Окопян проявил себя храбро и мужественно. Выполняя приказ командира роты, тов. Окопян под пулеметным огнем противника быстро и точно передавал приказания по взводам.

При штурме здания, где засели автоматчики и снайперы, тов. Окопян с группой бойцов овладел зданием, уничтожив 15 солдат и двух офицеров. Сам лично уничтожил 6 немцев и был ранен. По приказу командира его вынесли из боя.

За мужество, отвагу и храбрость достоин награды – ордена Красной Звезды.

Командир 143-го ОКМПБ, майор Левченко».

Приказом командующего ЧФ по личному составу № 28 от 18 марта 1944 года С. А. Окопян награжден орденом Красной Звезды.

83-я Краснознаменная ордена Суворова II степени Новороссийская отдельная морская стрелковая бригада

Санитарный инструктор санитарного взвода 305-го отдельного батальона морской пехоты, старшина медицинской службы Андроник Царукович Домбоян, 1922 г.р., уроженец с. Большие Салы Мясниковского района Ростовской области, призванный в 1941 году Сталинским РВК г. Ростова, отличился в боях за Керчь.

По неполным сведениям, в годы войны он был награжден тремя орденами Красной Звезды и медалью «За отвагу». В 1985 году награжден орденом Отечественной войны II степени.

Выписка из наградного листа:

«Старшина медслужбы Домбоян – участник боев под станцией Крымской Северского района Краснодарского края, где и был ранен.

В боях за Керчь на высоте 164,5 спас жизни, оказывая помощь, и вынес с поля боя 41 бойца и офицеров с их личным оружием. После соответствующей медицинской обработки раненых доставлял их в медицинскую санитарную роту бригады на излечение, несмотря на сильный артиллерийский огонь противника.

Тов. Домбоян при выполнении своих обязанностей на передовой смел, храбр, мужественный и исключительно действует отважно, презирая смерть, чем увлек всех санитаров и бойцов на боевые подвиги.

За проявленное мужество и отвагу, спасение жизни бойцов и командиров Домбоян достоин правительственной награды – ордена Красной Звезды.

Командир 305-го отдельного батальона морской пехоты, майор Царюк.

14 мая 1944 года».

Приказом по 83-й Краснознаменной ордена Суворова II степени Новороссийской отдельной морской стрелковой бригаде № 018 от 18 мая 1944 года был награжден орденом Красной Звезды.

Командир взвода 1-й стрелковой роты 16-го отдельного стрелкового батальона морской пехоты, лейтенант Ашот Оганесович Егикян, 1909 г.р., призванный Тбилиским горвоенкоматом, приказом по 83-й ОБРМП был награжден орденом Красной Звезды. Как указано в наградном листе, с сентября 1941 года он сражался в составе Азовской флотилии, с 8 сентября 1942 года – в составе СКФ. 8 марта 1944 года был ранен. В боях за Севастополь проявил мужество и храбрость, 6 мая 1944 года в ходе разведки с боем погиб. Посмертно приказом по ОПА № 0515/н от 11 июля 1944 года он награжден орденом Отечественной войны II степени.

Ездовой склада вещевого снабжения, красноармеец Сетрак Галустович Матеосян, 1898 г.р., в армии с 23 ноября 1942 года, был призван Артикским РВК Армении. Был награжден медалью «За отвагу».

Заведующий делами, казначей отдельной медико-санитарной роты, лейтенант интендантской службы Михаил Иванович Аргутинский, 1903 г.р., призванный в марте 1942 года Молотовским РВК г. Тбилиси, был награжден медалью «За отвагу». В дальнейшем награжден медалью «За боевые заслуги» (83-я ОБрМП, № 06/н от 22 февраля 1945 г.).

НЕ ВЕРНУЛСЯ С ВОЙНЫ...

Командир отдельной учебной стрелковой роты 318-й Новороссийской стрелковой дивизии, лейтенант Джеваншир Агаджанович Григорьян, 1923 г.р., был призван 19 февраля 1942 года Степанакертским ГВК Нагорно-Карабахской АО. Участник Керченско-Эльтигенской десантной операции с 1 ноября 1943 года.

По неполным данным, в годы войны гвардии лейтенант Д.А. Григорьян был награжден пятью боевыми наградами. До боев за Крым – орденом Красной Звезды (318 СД, № 035/н от 26 сентября 1943 г.), а также медалью «За боевые заслуги» (318 СД, № 022/н от 8 июля 1943 г.), за Крым – орденом Красного Знамени. После боев за Крым – орденами Александра Невского (28-я стрелковая армия, № 05/н от 14 февраля 1945 г.) и Отечественной войны II степени (20-й стрелковый Брестский корпус, № 044/н от 16 сентября 1944 г.). Был ли он награжден посмертно, сведений пока не найдено.

Д. А. Григорьян, как минимум, дважды был ранен: 20 августа 1943 года и 7 ноября 1943 года.

В ОБД «Мемориал» о нем выложены четыре документа, из которых выяснено следующее. Командир взвода ПТР 164-го гвардейского стрелкового полка 55-й гвардейской стрелковой Иркутско-Пинской трижды Краснознаменной орденов Ленина и Суворова дивизии имени Верховного Совета РСФСР, гвардии лейтенант Д.А. Григорьян погиб в бою 11 февраля 1945 года. Могила находится в п. Славское Багратионовского р-на Калининградской области. Первоначальным местом захоронения значится могила № 1 у дороги в селе Мориттен (Восточная Пруссия).

В ходе кровопролитных боев на Керченском полуострове он получает ранение, а за проявленное героичество награждается орденом Красного Знамени.

Выписка из наградного листа на лейтенанта Д. А. Григорьяна:

«Лейтенант Григорьян Джеваншир Агаджанович – участник десантной группы в Крым 01.11.1943 г. Будучи командиром стрелкового взвода, проявил мужество, отвагу и героизм. Под сильным артиллерийско-минометно-пулеметным огнем противника вместе со своим взводом умело и без потерь высадился на берег и развил успех продвижения вперед, уничтожая на пути огневые точки и отдельные группы автоматчиков противника.

При отражении вражеских контратак, будучи раненым, продолжал руководить боем до полного отражения контратаки, а при выходе из строя командира роты принял на себя командование, продолжал бить и уничтожать немецких захватчиков.

Тов. Григорьян достоин правительственной награды – ордена Отечественной войны II степени.

Заместитель командира 318-й Новороссийской стрелковой дивизии, полковник Корсун, 6 ноября 1943 года».

Командир 20-го десантно-стрелкового корпуса, генерал-майор Шварев поднял статус награды до ордена Красного Знамени. Приказом по войскам ОПА № 050/н от 17 декабря 1943 года лейтенант Д. А. Григорьян был награжден орденом Красного Знамени.

С 20 января 1944 года он значится в должности командира взвода противотанковых ружей полковой роты. В этой должности был награжден орденами Александра Невского и Отечественной войны II степени.

ОБ ОТЛИЧИВШИХСЯ В СОСТАВЕ ТЫЛОВЫХ ЧАСТЕЙ

В ходе Керченско-Эльтигенской десантной операции отличились и были награждены не только военнослужащие, которые сражались на передовой с фашистами, но и те, кто обеспечивал своевременную доставку высадившимся на крымский берег воинским частям необходимого вооружения, боеприпасов и продовольствия. Среди десятков награжденных бойцов были и армяне.

Так, начальник организационно-планового отделения отдела тыла 318-й Новороссийской стрелковой дивизии, майор Амбарцум Моисеевич Ананьян, 1905 г.р., призванный Кировским РВК г. Тбилиси в 1941 году, приказом по войскам ОПА № 0153/н от 5 февраля 1944 года был награжден орденом Красного Знамени.

Выписка из наградного листа:

«...Работая начальником организационно-планового отделения отдела тыла 318-й Новороссийской стрелковой дивизии, за время десантных операций частей дивизии в Крыму майор Ананьян непрерывно занимался вопросами отправки грузов продовольствия и боеприпасов.

Не считаясь с трудностями, он выполнял возложенную задачу с горячей энергией и необходимой напористостью.

Тов. Ананьян, пренебрегая опасностью для жизни, под сильным огнем вражеской артиллерии и бомбежки с воздуха не оставлял своего поста на причале в порту и продолжал работу по отправке грузов.

С 8 по 10 ноября 1943 года тов. Ананьян, будучи на мотоботе по доставке грузов десантным частям, когда караван судов подвергся сильному артиллерийско-минометному и пулеметному огню противника, проявил инициативу и, взяв на себя командование, вывел из опасного положения катер и буксируемую баржу с орудиями артиллерийского полка.

Таким образом были спасены плавсредства, грузы и два орудия с людьми.

Майор тов. Ананьян за храбрость и умелое руководство в трудных условиях достоин награждения орденом Красного Знамени.

Заместитель командира 318-й Новороссийской стрелковой дивизии по тылу, полковник Корсун.

15 декабря 1943 года».

До этого А. М. Ананьян был награжден орденом Красной Звезды, а также медалями «За боевые заслуги» и «За оборону Кавказа». После боев за

Крым он награжден орденом Отечественной войны II степени. Отмечу, что медалью «За боевые заслуги» он награжден за действия в составе 47-й армии в ходе боевых действий Крымского фронта в первой половине 1942 года (47-я армия, № 0575 от 27 октября 1942 г.). Вместе с А. М. Ананьяном тем же приказом такой же медалью был награжден начальник 8-го отдела штаба 47-й армии, майор Абросимович Вартанов, 1905 г.р.

Приказом ОПА № 0153/н от 5 февраля 1944 года были награждены и другие соотечественники. Один из них – помощник начальника армейской перевалочной базы № 98, капитан административной службы Хачик Амаякович Дургарян, 1910 г.р., призванный в 1939 году Ленинанским ГВК Армении, был награжден орденом Красной Звезды. Как сообщается в документе, он в 1941 году участвовал в десантировании советских войск в Феодосии, а после – в обороне Керченского полуострова в 1942 году (в составе 236 гвардейской дивизии). В должности помощника командира по хозяйству 1978-го самоходного артиллерийского Минского полка 9-го механизированного корпуса майор Х. А. Дургарян был награжден орденом Отечественной войны II степени.

Выписка из наградного листа:

«Тов. Дургарян, работая в РС-2 в должности диспетчера с октября 1943 года, показал себя работоспособным и инициативным офицером.

С ноября 1943 года выполнял обязанности диспетчера перевалочной базы на причалах «Глейки». Обладая настойчивым и требовательным характером, тов. Дургарян сумел добиться от личного состава погрузочных команд своевременной разгрузки судов и очистки причалов от груза, тем самым содействовал полному обеспечению частей боезапасами, продовольствием и горючим.

Хорошие организаторские качества и сильная воля дали возможность тов. Дургаряну навести на причалах твердый порядок и высокую производительность труда.

Тов. Дургарян мужественно и беззаветно отдает все свои способности делу скорейшего разгрома врага. Преданный нашей родине офицер. Вполне достоин представления к правительственной награде – ордену Красной Звезды.

Начальник перевалочной базы № 98, полковник Чебан, 12 января 1944 года».

Старший заведующий хранилищем армейского продовольственного склада № 2517, красноармеец Беник Степанович Акопов, 1897 г.р., призван из г. Армавира Краснодарского края 1 ноября 1941 года (медаль «За боевые заслуги»).

Регулировщик 44 ОДЭБ, красноармеец Сирануш Анисловна Антонян, 1924 г.р., призванная 25 ноября 1942 г. Сочинским ГВК (медаль «За боевые заслуги»).

В 1985 году орденом Отечественной войны II степени была награждена Сирануш Хачиковна Ангелова, 1923 г.р., уроженка с. Н.-Шиловка Адлерского района Краснодарского края. Возможно, что это одно и то же лицо. В обоих случаях, как видим, отчетливо написано с ошибкой.

Начальник отделения продовольственного снабжения армейского госпиталя легкораненых № 3197 5-й гвардейской армии, старший лейтенант Никита Аветисович Геодаков, 1896 г.р., был призван в 1941 г.

Бакинским ГВК (медаль «За боевые заслуги»). Как отмечается в документе, до своего второго ранения он служил в 685-ом артиллерийском дивизионе, потом – в госпитале 4232 на Керченском участке фронта в должности старшего заведующего хранилищем. В той же должности, но в звании капитана приказом № 040/н от 17 мая 1945 года по 5-й гвардейской армии он был награжден орденом Красной Звезды. Также награжден медалью «За оборону Кавказа» (Указ ПВС СССР от 1 мая 1944 г.). В 1941–1942 годах он служил начальником интендантской службы 78-го зенитного дивизиона, с апреля 1942 года по сентябрь 1943 года – начальником продовольственного снабжения госпиталя № 4232, а с октября 1943 года – начальником продовольственного отделения армейского госпиталя легкораненых № 3197 5-й гвардейской армии. Также известно, что он в 1942 году под Феодосией был ранен в голову.

Младший ветеринарный фельдшер 84-й отдельной гужевой транспортной роты, старшина ветеринарной службы Ерваид Фугасович Карибян, 1917 г.р., был призван в январе 1940 года Апаранским РВК. По неполным сведениям, в годы войны он был награжден орденом Красной Звезды и медалью «За боевые заслуги».

Кузнец мастерских склада автоимущества № 860, рядовой Ясабек Георгиевич Мурадов, 1896 г.р., был призван в 1942 году Сталинским РВК г. Тбилиси. Награжден медалью «За боевые заслуги».

ПОИСК ПРОДОЛЖАЕТСЯ...

Сапер 896-го отдельного саперного батальона, красноармеец Мегран Аванесович Топчян, 1911 г.р., уроженец ст. Аштырь Адлерского р-на Краснодарского края, был призван Адлерским РВК. Приказом по частям 11-го Гвардейского Краснознаменного стрелкового корпуса № 075/н от 3 декабря 1943 года он был награжден орденом Отечественной войны II степени. Как сообщается в наградном листе, на Керченском полуострове в районе с. Опасное он пал смертью храбрых в ходе отражения наступающего врага 3 ноября 1943 года. В одном из документов, размещенных на сайте ОБД «Мемориал», сообщается, что он погиб в Керченском проливе 10 ноября 1943 года в ходе высадки на Керченский полуостров 10 ноября 1943 года.

В том же документе сообщается про телефониста 3-й батареи 1169-го Новороссийского АПАП РГК, красноармееца Арута Мартиросовича Артуняна, 1924 г.р., призванного Молотовским РВК г. Тбилиси. Ранее отличившись в ходе боев за г. Новороссийск и на косе Туалинская, приказом командира полка № 06/н от 4 ноября 1943 года он был награжден медалью «За отвагу». Уточняется, что он погиб 14 ноября 1943 года при неосторожном обращении с оружием и был похоронен в хуторе Кордон Темрюкского р-на Краснодарского края.

Командир отделения отдела контрразведки «Смерш» 11-го Гвардейского Краснознаменного стрелкового корпуса, гвардии старшина Ишхан Асатурович Арустамов, 1907 г.р., был призван в 1941 году Грозненским ГВК. Он участник Керченско-Эльтигенской десантной операции. Ранее, в 1943 году, был награжден медалью «За боевые заслуги», в боях за Тамань был ранен. Приказом командира корпуса № 075/н от 3 декабря 1943 года награжден орденом Красной Звезды.

ОПИСАНИЕ БАХЧИСАРАЯ В КНИГЕ ОВАНЕСА ТЕР-АБРААМЯНА «ИСТОРИЯ КРЫМА»

Мы продолжаем публикацию глав книги «История Крыма» Ованеса Тер-Абраамяна, секретаря архиепископа Габриела Айвазовского. Она была издана на армянском языке в 1865 году в Феодосии. Переводчик этой монографии на русский язык – историк Ванени Петросян с удовольствием предоставила её нам для публикации.

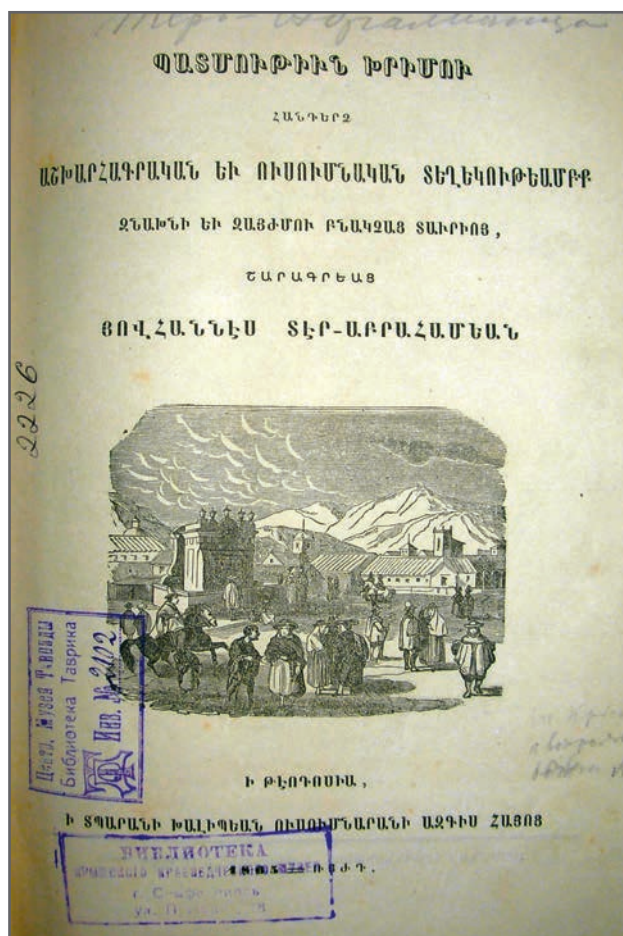
В этом номере журнала приводим описание Бахчисарая. Используемые в тексте и авторских примечаниях разъяснения в квадратных скобках отсутствуют в оригинале и приведены автором перевода для конкретизации и более точного понимания содержания. Тексты в круглых скобках принадлежат О. Тер-Абраамяну.

БАХЧИСАРАЙ

Бахчисарай является знаменитой столицей и престольным градом крымских татар. Он построен на расстоянии 30 верст от Симферополя, в узкой долине на возвышении, через которую протекает речка Чурук-Су (в переводе с татарского означает «гнилая вода» – переводчик), впадающая в Биюк Харасу (в переводе с татарского означает «большая черная вода» – переводчик).

В конце главной городской улицы, на обеих сторонах которой расположены небольшие лавочки татарских торговцев, неожиданно возникает старый мост, а за ним – главные [= въездные] ворота дворца, у которых стражу несут русские военные, именуемые «инвалиды» (так в XIX в. в России называли отслуживших воинов, из-за увечий не способных к дальнейшей службе – переводчик). Войдя через ворота, перед посетителем открывается просторный двор («наят»), довольно интересный своим живописным видом. На правой стороне от него стоят одноэтажные сооружения в восточном стиле, построенные неровно, в разную величину, [вследствие чего] углы их выступают [повсеместно]. Это и есть старые [дворцовые] покои татарских ханов. По левую сторону, напротив дворца, располагается большая мечеть, а несколько дальше – кладбище, усыпанное ханскими могилами. В нижней части двора [= между мечетью и покоями] построен красивый фонтан в мавританском стиле, а позади него, за оградой, посажены сады с различными фруктовыми деревьями и виноградниками. От этих садов и дворца город и получил свое название «Бахчисарай» (в переводе с татарского означает «дворец-сад» – переводчик).

Когда хан Менгли-Гирей в 1480 г. переместил ханский престол из города Кырк-Ора (нынешний

Чуфут-Кале) в Бахчисарай, тогда и построил этот дворец, который его потомки мало-помалу принарядили. Тогда же было заложено и кладбище близ дворца, в котором похоронено 17 ханов и более 100 отпрысков ханского рода. Остальные ханы похоронены в пустынях Греции или на островах архипелага. Как утверждает путешественник Ля-Мотре (известный французский путешественник XVIII в. – переводчик), современник [той эпохи], на кладбище Бахчисарая похоронено малое число ханов, «поскольку турецкий султан так часто их одного за другим отправляет в отставку на остров Родос, что тот почти всегда становится местом их захоронения».

Кладбище состоит из двух частей. В первой похоронены ханы, мурзы, муфтии, муллы, среди могил которых только четыре каменные, остальные – деревянные, покрытые зеленым сукном. А во второй части похоронены ханские жены и усопшие малолетние дети из ханского рода. У врат последней сооружена гробница женщины-христианки хана Керим-Гирея, о чём подробно расскажем ниже.

На окраине означенного двора есть большая железная дверь с арочным проемом [= ворота в по-вольский садик]. За ней открывается второй двор,

где просители и челобитчики собирались, чтобы представиться перед ханом. Он также с четырех сторон окружен постройками. В левосторонней стене есть одна большая, украшенная золотом дверь, на фронте которой золотыми буквами сделана надпись на татарском языке в память о ханах Хаджи-Гирее и Менгли-Гирее.

По дороге, ведущей от этой двери к ханскому дворцу, есть два красивых фонтана. Один из них, как выясняется из надписи, велел построить хан Селим-Гирей после своего возвращения из Мекки. Он из мрамора и украшен золотом.

Недалеко от фонтана построен просторный зал или, вернее, беседка, с трех сторон открытая на цветник. Пол его вымощен большими мраморными плитами, а в центре помещен фонтан с множеством водометов. За боковой дверью беседки выложена дорожка, ведущая в цветник. Вокруг последнего устроены аллеи, обсаженные различными растениями. В стенах нижнего зала пристроены другие мраморные фонтаны, из которых с 15 точек струится вода. Перед этими фонтанами устроена отдельная лавочка, сидя на которой хан развлекался. После беседки заходим в большую совещательную комнату, антресоль которой прикрыта решеткой. Устроившись там, невидимый для всех, хан слушал суждения и доводы своих советников.

Возле совещательной комнаты устроена высокая лестница, по которой поднимаются на верхний этаж дворца. Тут впервые видим высокий и широкий ханский зал с 25 большими окнами. Его постройка, которая, со временем обветшавши, грозила обрушением, в 1835 г. с большой роскошью была обновлена на средства российских властей. Причем восстановлены были не только стены, двери и окна, но и вся дворцовая утварь, которая полностью была в восточном стиле, за исключением комнат, подготовленных [в свое время]

для Екатерины II. Красочные настенные обои, диваны, ковры специально были привезены из Константинополя, чтобы во всем соответствовать татарскому колориту. Далее посетителю открывается еще один просторный и квадратный зал с пятью дверьми и множеством окон, куда более прекрасный и величественный, нежели [зал] на нижнем этаже. Когда хан по какому-либо случаю звал к себе советников, принимал их в этом зале. За этим совещательным залом есть золоченая и красиво украшенная комната, называемая «хаһуэ одаси», где и устраивался хан распивать кофе со своими женщинами. А за этой комнатой расположены еще два зала, называемые «диванханэ», где хранились важные документы канцелярии хана. Именно в них 19 апреля 1787 г. и разместились российская императрица Екатерина II во время своего путешествия по южной России.

И. М. Муравьев во время своего путешествия впоследствии дает такое описание бахчисарайскому дворцу: «Проехав длинную улицу, добрал к Хан-сарая, на восточном конце города находящемуся. Солнце давно не было видно за горами, и сумрак начинал сгущаться, когда я вступил на первый двор сарая. Это не помешало мне пробежать по террасам и дворам Таврической Аламбры, и чем менее видны становились предметы, тем живее делалась игра воображения моего...

...[земли двора] с левой стороны заняты мечетью и службами, а с правой – дворцом, состоящим из смежных, неодинаковой высоты зданий. На этой правой стороне, через ворота под строением находящиеся, ты проходишь во внутренний двор, где тотчас слева представляются тебе железные двери, пестро в арабском стиле украшенные, с двуглавым над ним орлом, занявшим место Оттоманской луны...

...Дабы не оставить ничего недосказанным о сем нижнем помосте, заметим широкий коридор

от левого угла, противоположный входу стены, ведущий прямо в домовую ханскую божницу, над дверью коей начертано: «Селамид-Гирей хан, сын Хаджи-Селим-Гирей хана».

Другая дверь того же коридора налево даст вход в большую комнату, где диван вокруг стен, до половины покоя, с мраморным посреди одного водомета. Третья дверь ведет в ханский Диван, то есть в комнату, где собирался Государственный Совет.

Главные залы освящены с трех сторон. Другого входа в зал нет, кроме одной двери боковой, неприметной между пилястрами в арабском вкусе, между коими и шкафы так же неприметные. Над оными (в лучших залах) стекла изнутри и снаружи покоя, до потолка, между коими стоят украшения лепной работы, как-то чаша с плодами, с цветами или деревца с чучелами разных птиц. Потолки так же, как и темная стена, — столлярной работы и весьма красивы: это тонкая вызолоченная решетка, лежащая на лаковом грунте густо-красного цвета. Для защиты от яркости лучей в комнате с трех сторон освещенной, кроме ставней, служат и цветные узорчатые стекла в окнах.

Если в заключение сего общего описания ты представишь диван, то есть подушки, некогда из шелковых тканей, на полу лежащие вокруг всех стен, исключая темную, ты будешь иметь понятие о лучших залах дворца, кроме трех — четырех, переделанных для императрицы Екатерины II в европейском вкусе, с высоким диваном, с креслами и столами. Сия последняя утварь особенно драгоценна для нас крещенных, ибо во всех странах, где проповедуется Коран, правоверные вместо столов употребляют низкие круглые скамьи, на которых ставят подносы и едят на них сидя, поджав под себя ноги, на полу.

В стороне от сего строения находился гарем, неприступный для всех, кроме хана, и для него одного имеющий сообщение через коридор со дворцом. Эта часть более всех в упадке. Разные домики, в коих некогда жертвы любви или, лучше сказать, любострастия томились в неволе, представляют теперь печальную картину разрушения: обвалившиеся потолки, изломанные полы.

На краю сего гарема стоит на большом дворе высокая, шестиугольная беседка с решетками вместо окон, из которой, как сказывают, ханские жены, невидимые, смотрели на игры, въезды слов и на другие позорища.

Но пора оставить сия грудь стесняющие памятники невольничества и выйти подышать на чистом воздухе.

За мечетью вне двора — кладбище ханов и султанов владетельного дома Гиреев. Прах их покоится под белыми мраморными гробницами, осененными высокими тополями, ореховыми и шелковичными деревьями. Тут лежат Менгли и отец его, основатель могущества Царства Крымского. Все памятники покрыты надписями.

Прежде, нежели оставить сию юдоль сна непробудного, я укажу тебе отсюда на холм, влево

от верхней садовой террасы, на котором стоит красивая постройка с круглым куполом: это мавзолей прекрасной грузинки Марии, жены хана Керим-Гирея. Новая дева, силою прелестей своих она повелевала тому, кому все здесь повиновалось, но недолго: увял райский цвет в самое утро жизни своей, и безотрадный Керим соорудил любезной памятник сей, дабы ежедневно входить в оный и утешаться слезами над прахом незабвенной. Я сам хотел поклониться гробу красавицы, но нет уже более входа к нему; дверь наглухо заложена».

Говорят, что для этой Марии Керим-Гирей велел построить христианскую часовню в своем большом дворце в Бахчисарае, о чем, однако, не нашел упоминаний в источниках. В ханском саду, раскинувшемся за дворцом, на возвышении стоит маленькая купольная усыпальница с озолоченной полусферой наверху. Здесь покоится прах другой христианской женщины, которая также была женой Керим-Гирея. Вот она и была той Дилярой, грузинкой по национальности, которую многие путешественники, спутав с польской [княжной] Марией Потоцкой, по этому поводу спорят до сих пор. На усыпальнице же Марии, кроме полустертого имени ее, более ничего нет. И хотя неизвестно, в каком возрасте [она] умерла, но достоверно известно, что за три года до [смерти] Керим-Гирея, то есть в 1761 г. А на дверях усыпальницы Диляры есть [надпись] на татарском: «Здесь покоится прах Диляры». Керим-Гирей же умер в 1764 г., отравленный своим врачом Сирополосом.

В 1822 г., когда знаменитый русский поэт А. Пушкин прибыл в Бахчисарай, в своих поэтических стихах не преминул посвятить несколько строк памяти польки Марии, которые мы здесь приводим:

Опустошив огнем войны
Кавказу близкие страны
И села мирные России,
В Тавриду возвратился хан
И в память горестной Марии
Воздвигнул мраморный фонтан,
В углу дворца уединенный.
Над ним крестом осенена
Магометанская луна
(Символ, конечно, дерзновенный,
Незнанья жалкая вина).
Есть надпись: едкими годами
Еще не сгладилась она.
За чуждыми ее чертами
Журчит во мраморе вода
И каплет хладными слезами,
Не умолкая никогда.
Так плачет мать во дни печали
О сыне, падшем на войне.
Младые девы в той стране
Преданье старины узнали
И мрачный памятник оне
Фонтаном слез именовали.

В эпоху татарского владычества в Бахчисарае проживало 300 армянских семей. Квартал их располагался на северной стороне города, промеж двух скалистых гор, где ещё видно много подва-

лов и погребов, некогда вырытых в означенных скалах, а ныне пришедших в полное разрушение. В этой балке стояла и принадлежавшая армянам квадратная купольная церковь Святой Богородицы, длина которой [составляет] 40 шагов, а ширина – вдвое меньше. Выдолбленные в скале свод и алтарь (посвященный светлomu имени Провсветителя Армении) ее обвалились: скала с алтарным [углублением] лежит на дороге. Пол, [устроенный] в той же скале, с большим трудом был стесан и разровнен. На разрушенных стенах церкви местами вытесаны кресты, которые до сих пор сохранились. Нынешняя каменная церковь армян также посвящена наиболагословенной Святой Богородице, но по причине малочисленности прихода своего священника не имеет, и только временами симферопольский священник, приезжая, служит [в ней] литургию Христу.

В симферопольской церкви хранится старая рукописная Четья Минея из бахчисарайской церкви Святой Богородицы, размещенная в конце которой памятная запись гласит: «Итак, написана [книга] в год 1079 [= 1630 нашей эры], а по Рождеству [Христову] – 1632 (армянское христианское летоисчисление опережает нашу эру на два года – переводчик), в стране Гуннов [= Крым], в престольном поселении, что ныне зовется [Б]ахчисарай, в скалистой балке, под сенью Святой Богородицы, что суть церковь без основ».

Кроме этой [книги], сохранился и Гомилиарий, записанный округлыми буквами, памятная запись которого составлена следующим образом: «Написана [книга] в год 1139 [= 1690] рукой иерея Саргиса... в стране Гуннов, что зовется Крым, в большом престольном городе Бахчисарай, в царствование Селим-Гирея, под сенью [церкви] Святого Провсветителя, в многолюдном, плодоносящем [городе] и в окружении святых алтарей, в патриаршество владыки Егизара и в предстоятельство в сей области архиепископа тэр ... (духовным предстоятелем армян Крыма в 1690 г. был архиепископ Вардан – переводчик) и ставшего сыном ему блаженного Акоба, кто ныне восседает в Сурхате (Старый Крым), в монастыре Святого Знамения».

Жителями Бахчисарая являются татары, армяне, караимы-евреи, цыгане и малочисленные русские, все вместе насчитывающие 11.000 человек. Численность армян [здесь], согласно приходским ведомостям 1863 года, опубликованным в епархиальных известиях Нахиджевана-Бессарабии, составляет 25 человек. Есть [здесь] две русские церкви и еще одна греческая, караимский молитвенный дом, еврейский дом собраний [= синагога] и около 22 маленьких и больших татарских ме-

четей. Местная приходская школа, что построена для обучения татарских детей русскому языку, была открыта в 1812 году. Есть и татарское медресе (религиозная школа), построенное в давние времена, в котором по сей день обучаются студенты, готовящиеся стать муллами. Несколько лет назад число проживавших в Бахчисарае мулл доходило до 240, но после переселения татар [их] осталось только 56.

До переселения татар население города составляло 12.600 человек, а сейчас осталось только порядка 11.000. Это число формируют в основном татары и караимы, а, в частности, русские, армяне и греки по сравнению [с первыми двумя] очень малочисленны. Дома в основном построены в садах, так что другого пути пройти к ним, кроме как узких садовых троп, не существует. А низкие бесформенные дома, стоящие вдоль улиц, все построены без окон.

Бахчисарай был многолюден до 1774 г., но после подписания Кючук-Кайнарджийского мирного договора, когда Крым был провозглашен подвластным хану самостоятельным государством, татарские ханы вместо того, чтобы благосклоннее отнестись к своим подданным народам, начали сильно притеснять их, что и вынудило последних (этими народами были армяне и греки, по поводу которых властями было дано специальное распоряжение графу Суворову всяческой заботой оберегать их во время переселения – переводчик) в 1779 г. обратиться к императрице Екатерине II с прошением переселиться в Россию. И после того, как, выйдя толпою, они обосновались в различных регионах юга России, Бахчисарай почти опустел. После этого общеизвестного переселения, хотя и советники хана имели намерение вместо убывших жителей привести новых поселенцев из числа своих сородичей, нарастающее противостояние с Россией не оставило времени на раздумья. Со временем Бахчисарай постепенно потерял былую благовидность.

Среди тех городов Крыма, которые лишены рек, Бахчисарай считался наиболее обеспеченным водой: во времена татарского владычества 65 источников-фонтанов било в разных частях этого города. И хотя постройки этих фонтанов до сих пор еще стоят неповрежденные, однако же из-за неочищенности труб [они] либо частично, либо полностью обезвожены.

На восточной стороне Бахчисарая находится город-крепость караимов-евреев, называемый Чуфут-Кале, который считается одной из древнейших твердынь Крыма. О том, в каком веке был основан этот город, нет никаких упоминаний. Неизвестно также и время сооружения окружающей [его] оборонительной стены. Неопровержимым доказательством его древности является находящаяся в долине Йосафат древняя могильная плита, датированная 5009 г. еврейского [летосчисления], то есть 1249 г. по Рождеству Христова. Господин Тунманн полагал, что современный Чуфут-Кале есть не что иное, как основанный в 576 г. город Фулла, однако не привел ни одного обоснования своему суждению. В записях восточных и западных путешественников XIV–XVII вв. по этому поводу находимы топонимы Керкри, Гырг-Эл, Гыркара и другие подобного рода названия, а посему было бы справедливо привести высказывания и этих авторов с тем, чтобы найти предположительно верное название.

Итак, знаменитый арабский историк и географ Абульфедда, который в первой половине XIV в., а точнее в 1321 г., написал свое «Путешествие», Чуфут-Кале называет Керкры. Позже Й. Шильтбергер из Мюнхена в своем описании Чуфут-Кале называет Гырк-Эри. Затем Шлеоцер, который в 1396 г. написал военную историю великого князя Литовского Витовта, сообщает: «Отправленный Витовтом полководец Ольгерт у берегов реки Дон разбил противостоящего себе хана, войско которого составляли крымцы, гыркэлцы и монлопийцы». А то, что гыркэлцы – это те же жители Чуфут-Кале, известно со слов Тунманна, который говорит, что «литовские историки нынешний Чуфут-Кале называли Гыркэлом». Топоним Kirkiel использует и господин Крузе (Chr. Kruse, 1827) в своем историческом атласе. Кроме сказанного, Тунманн утверждает, что Гыркэл являлся главным престольным градом крымских ханов.

В XV в. в Чуфут-Кале проживали татары, о чем свидетельствует посвящение Наникаджан-ханум, умершей в 841 г. в дни Рамазана. В честь нее – дочери хана Тохтамиша и отпрыска царской семьи – в центре крепости поставили надгробный памятник, который, хотя и поврежденный в некоторых местах, сохранился до сих пор.

Путешественник XV в. венецианец Йосафат Барбаро городу-крепости Чуфут-Кале дает название Керкиардэ (Cherkiarde) и для разъяснения отмечает, что тот в «сорока местах» (quaranta loughi) упоминается. Затем пишет, дескать, что «Менгли-Герай, отважно взяв город, дал убить тамошнего князя Эминек-бея (Eminachbi), который

до его возвращения в Крым считался хозяином того места».

Далее в 1474 г. посол республики Венеция Амвросий Контарини, который по пути к персидскому шаху Узун-Гасану вместе с литовским послом из Киева прибыл в Крым, писал: «Отправился на представление к татарскому хану, который проживает в крепости, называемой Гырк-еэр».

И после падения власти генуэзцев хан Менгли-Гирей продолжал пребывать в Чуфут-Кале. Это видно из договора от 15 октября 1480 г., заключенного им с Казимиром II, королем Польским и великим князем Литовским, в котором город назван «Гырк-Еэри» и «Гырк-Еэр». И позднее, в 1486 г., Менгли-Гирея находим в Чуфут-Кале, где он оборонялся от нападения сыновей кипчакского хана Ахмета, которые чуть было не пленили его во внутренних городах Таврии.

По словам жителей Чуфут-Кале, «в 5256 г. (1495) из Константинополя прибыл некий раввин-караим по имени Холэва Апондопол, который писал, что его брат Авраам Бали, в свое время приехав в Крым, нашел внушительное число караимов в Кафе и (Чуфут) Кале».

Великий русский историк Карамзин в своем труде под названием «История государства Российского» дважды упоминает Чуфут-Кале: в первый раз в связи с событиями, имевшими место в 1524 г. между Ислам и Саадэт Гиреями, а во второй раз в связи с войнами между Ислам и Сахип Гиреями, оба раза называя город-крепость именем «Киркор».

Господин М. Броневкий, который так подробно описал Крым и в своей книге описанию Бахчисарая даже предоставил отдельную главу, к нашему большому удивлению ничего не написал о Чуфут-Кале. Он, называя Бахчисарай как *Vaccasaraium*, вспоминает и расположенную по дороге на Чуфут-Кале местность Саланчик, которая в старой русской гидрографии (с. 16) названа «Солончук». Однако же, вспоминая Саланчик, он так и не обратился к самому городу-крепости Чуфут-Кале.

Литовский автор Микаел, которого некоторые называют Михалонусом, путешествовал в Крыму в конце XVI и начале XVII в. Он хоть и ничего не пишет о Чуфут-Кале, но отмечает, что «город (Бахчисарай), расположенный на реке Вак (видимо, Чурук-су), основан руками сорока братьев». А господин Виасен сообщает, что «на горе вблизи Бахчисарая есть маленький город-крепость, называемый Siarut Cabasse (то есть – Чуфут-Калеси), где проживают чуфуты».

Судя по приведенным сведениям, прежнее название Чуфут-Кале могло быть связано с лексиконом двух народов. Первое: оно может быть рассмотрено как тюркское словосочетание «кырк эл», то есть сорок народов, возникшее вследствие обозначения татарами обосновавшейся здесь общины из сорока членов. Обоснованием для этого заключения может послужить рассказ Абульфеды о сорока сотоварищах, «проживавших в Керкри». То же самое подтверждают и старые караимы из Чуфут-Кале, говоря, что в 4019 году их [летосчис-

ления] (259 г. от Р.Х.) из Иудеи в Таврию прибыли сорок караимов и утвердили общину в Кале. При этом они это сведение никак не обосновывают и лишь говорят, что так слышали от своих дедов. Второе: название могло произойти от греческого слова «Κίρκος» или «Κρίκος», означающего «круглый» или «кольцо», которое, видимо, обозначало собой саму крепость.

Крепость Чуфут-Кале построена на высокой и скалистой возвышенности с равнинной и неприступной вершиной. В обоих концах этого маленького города-крепости установлены железные ворота, которые ночью закрываются.

Есть здесь два молитвенных дома и одна приходская школа, где преподаются еврейский и русский языки. Говорят здесь по-татарски, а пишут на иврите, как уже было сказано в X главе первой части нашей «Истории».

Здесьние [жители], как правило, занимаются торговлей и имеют лавки в Бахчисарае. Из Бахчисарая в Чуфут-Кале ведут две дороги: одна, что имеет протяженность в 5 верст, пригодна для пе-

редвижения арб, а вторая, длиной в 2 версты, спускается с крепостной скалы прямо в Бахчисарай. Вот по этой второй дороге передвигаются торгующие в Бахчисарае караимы из Чуфут-Кале. Независимо ни на холод, ни на жару, ни на дальность расстояния и трудности подъема, они, довольные своим ежедневным заработком, с завидным спокойствием возвращаются в свои жилища.

С завершением татарского владычества прекратилась и торговля в Бахчисарае, почему и караимы из Чуфут-Кале, не имея возможности торговать как прежде, обнищали, а некоторые переехали в другие торговые города. А посему численность населения здесь мало-помалу уменьшилась и не восстановилась. Равнин Кларк сообщает, что в начале [XX] в. «в Кырк Эре (Чуфут-Кале) было 230 домов и 1200 жителей». Позже, в 1834 г., француз Дюбуа пишет, что здесь «осталось 212 домов и 1109 жителей». Нет сомнений в том, что ныне [численность населения] стала еще меньше.

По правую сторону от большой дороги, ведущей из Бахчисарая в Чуфут-Кале, в отвесном

склоне устроена греческая Свято-Успенская церковь, полностью выдолбленная в скале. У подножия склона до 1778 г. проживали греки, которые, опасаясь притеснений татар, с одобрения всероссийской императрицы Екатерины II переселились в Приазовье.

На расстоянии 2 верст от этого разрушенного места видны руины старого татарского города, именуемого «Эски-Юрт». Четыре версты дальше находится старый замок, именуемый Тэпэ-Керман, что построен на высокой горе, недалеко от города-крепости Черкез-Керман. Дальше отсюда, а конкретно – на расстоянии 20 верст от Бахчисарая, видны развалины старого города и крепости Готской республики, что Мангуп-Кале именуется и располагается между Бахчисараем и Балаклавой.

Мангуп-Кале во времена Готской республики назывался Готфией или по-гречески – *кастро* Готθίας. Из его расположения видно, что он некогда являлся самым несокрушимым и неприступным среди старых крепостей полуострова.

Твердыня, на которой построена крепость, высятся над уровнем моря на 1000 шагов. Тропы, ведущие на твердыню, и окрестные подступы к ней, по которым только и можно войти в крепость, укреплены мощными стенами и башнями, руины которых до сих пор видны. Равнин Кларк, путешествовавший по Крыму, удивился чрезмерно высокому расположению Мангупа, и поэтому написал: «Во всей Европе я не встречал столь высокой и надежной крепости».

Лет 25 назад на Мангупе еще проживали малочислен-

ные татары и евреи, которые, однако, постепенно разбредшись, оставили город обезлюженным, а постройки его – разваленными. И это не столько по причине их древности, сколько из-за разрушающей деятельности вышеозначенных жителей, равно как и окрестных крестьян, которые, вытаскивая дерево и камни из [многовековых] строений, несут их либо на продажу, либо на собственные нужды, чем и Мангуп-Кале почти сравнивали с землей.

Те из наших читателей, кои, в поисках чудес природы или по другому поводу, бывали на вершине этой крепости, несомненно, имели возможность любоваться завораживающим видом на Севастополь, который, словно в зеркале, предстает перед зрителем своими просторами и величественными постройками, в особенности – прекрасными окрестностями и бескрайней морской гладью. А севернее от Мангупа видна гряда Крымских гор, которая, постепенно снижаясь, незаметно растворяется в равнинных полях, раскинутых между Севастополем и Перекопом.

Ванени Петросян

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ճարտնակություն: Սկիզբը՝ «Մայայց աղավնի» № 4, 2017 թ.

Հայաստանն աշխարհի ամենաշատ մայրաքաղաքներ ունեցող երկիրն է. դրանք տասներկուսն են՝ Արմավիր, Վան, Երվանդաշատ, Արտաշատ, Տիգրանակերտ, Վաղարշապատ, Դվին, Բագարան, Շիրակավան, Կարս, Անի և Երևան: Իրենց մայրաքաղաքներն են ունեցել նաև պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում անկախ հռչակված Փոքր Հայքի, Ծովքի, Սյունիքի, Տաշիր-Ձորագետի և հայկական այլ թագավորություններ:

ԲԱԳԱՐԱՆ

Բագարանն Այրարատ նահանգի Արշարունիք գավառի հյուսիսարևելյան ծայրում էր Ախուրյան գետի աջ ափին (այժմ՝ Թուրքիայում): Մովսես Խորենացու վկայությամբ Բագարանը մ. թ. ա. II դարի սկզբին կառուցել է Երվանդունիների թագավորական տոհմի վերջին ներկայացուցիչ Երվանդ Դ-ն: Բագարանում էր Հայաստանի հեթանոսական տաճարների գլխավոր համալիրը, որի մերձակայքում էր «Ծննդոց» կոչվող արհեստական անտառը: Այնուհետև քաղաքը կորցրել է իր նախկին քաղաքական և հասարակական նշանակությունը:

IX դարում Աշոտ Բագրատունի Մսակերը գնել է Կամսարականների տիրույթները և Բագարանը դարձրել նախարարական ոստան: IX դարի վերջերին Բագարանը Բագրատունիների նորաստեղծ պետության մայրաքաղաքն էր: Այստեղ էր Բագրատունիների տոհմական գերեզմանատունը, որտեղ թաղված է արքայատոհմի հիմնադիր Աշոտ Ա Մեծ արքան (885–890 թթ.): Անիի Բագրատունյաց թագավորության վերացումից (1045 թ.) հետո Բագարանն անկում է ապրել: 1394 թ. քաղաքն ավերել են Լենկթեմուրի հրոսակները:

1918–20 թթ. Բագարանի սակավաթիվ հայերը գաղթել և բնակություն են հաստատել Արաքսի ձախ ափին, հիմնականում՝ ներկայիս Արմավիրի մարզի Բագարան գյուղում:

ՇԻՐԱԿԱՎԱՆ

Շիրակավանը հաջորդել է Բագարանին և Սմբատ Ա ու Աշոտ Բ Բագրատունիների օրոք մոտ 40 տարի եղել է մայրաքաղաք: Կառուցվել է Անի քաղաքից հյուսիս-արևելք՝ Ախուրյանի աջ ափին (այժմ՝ Թուրքիայի Բաշ Շորագյալ գյուղի տեղում): VII դարում հիշատակվում է որպես գյուղ, IX դարի կեսին՝ գյուղաքաղաք: Արքայանիստ դառնալուց հետո վերածվել է քաղաքի: Շիրակավանն ունեցել է իր բերդը, որը շրջափակված էր պաշտպանական պարիսպներով: Ենթադրվում է, որ թյուրք-սելջուկների 1064 թ. արշավանքի ժամանակ, Անիից բացի, ավերվել է նաև Շիրակավանը:

Թուրքական տիրապետության շրջանում Շիրակավանի անունը, հնչյունափոխվելով, դարձել է Շորագյալ: XX դարի սկզբին հայաբնակ մեծ բնակավայր էր: Առաջին աշխարհամարտի (1914–18 թթ.) նախօրեին ունեցել է 1220 բնակիչ: Կարսի մարզը Թուրքիային հանձնվելուց հետո Բաշ Շորագյալի հայ բնակչությունը տեղափոխվել է Խորհրդային Հայաստան. մի մասը բնակություն է հաստատել ներկայիս Շիրակի մարզի Երազգավորս գյուղում:

ԿԱՐՍ

Կարսը Ախուրյանի աջակողմյան վտակ Կարս գետի ափին է բլուրներով շրջապատված բարեբեր դաշտում՝ ծովի մակարդակից 1850 մ բարձրությամբ: Աշոտ Բ Երկաթի մահվանից հետո գահ բարձրացած Կարսի կառավարիչ Աբաս Բագրատունին (928–953 թթ.) արքունիքը տեղափոխել է Կարս և այն դարձրել Հայաստանի նոր մայրաքաղաքը: 961 թ-ին Աշոտ Գ Ողորմածն արքայանիստ է

դարձրել Անին: 963 թ. նրա եղբայրը Կարսի կառավարիչ Մուշեղը, իրեն հռչակել է Վանանդի թագավոր Կարսը դարձնելով թագավորության կենտրոն: Մուշեղի հաջորդի և որդու Աբասի (984–1029 թթ.) օրոք Կարսը բարեկարգվել և տնտեսապես հզորացել է: XI դարի 2-րդ կեսից – XII դարի վերջերը նրան տիրել են թյուրք-սելջուկները:

1639 թ. թուրք-պարսկական պայմանագրով Կարսն անցել է Թուրքիային: Մինչև 1670 թ. Վանանդի եպիսկոպոսանիստն էր:

1877 թ. նոյեմբերի 6-ին ռուսական զորքը գեներալ Հովհաննես Լազարևի գլխավորությամբ գրավել է Կարսը, դարձրել Ռուսական կայսրության նորակազմ վարչամիավորի՝ Կարսի մարզի կենտրոնը: 1918 թ. ապրիլի 25-ին Անդրկովկասյան սեյմը լավ զինված կայազոր ունեցող Կարսն առանց կռվի հանձնել է թուրքերին: 1919 թ. մայիսին քաղաքն անցել է Հայաստանի առաջին հանրապետությանը (1918–20 թթ.): Կարճ ժամանակամիջոցում վերադարձել են բազմաթիվ հայեր, սակայն 1920 թ. հոկտեմբերի 30-ին քեմալական զորքերը, կրկին առանց դիմադրության, գրավել են Կարսը և կոտորել 8 հազար հայի: 1921 թ. մարտի 16-ի Մոսկվայի պայմանագրով Կարսը հանձնվել է Թուրքիային: Այժմ (2010 թ.) այն 65 հազար բնակիչ (հիմնականում՝ քրդեր և թուրքեր) ունեցող գավառական քաղաք է, Թուրքիայի համանուն վիլայեթի վարչական կենտրոնը:

Կարսի պատմաճարտարապետական հուշարձաններից ամենաարժեքավորը Մայր եկեղեցին է (X դար): Հայտնի էին նաև հայկական Մբ. Նշան, Մբ. Աստվածածին, Մբ. Գրիգոր, Մբ. Մարիամ, Մբ. Առաքելոց, ինչպես և Միքայել Հրեշտակապետի ռուսական և Մբ. Գևորգ հունական եկեղեցիները, Կարսի բերդը, Կարս գետի քարաշեն 3 կամուրջները և այլ շինություններ:

Կարսում են ծնվել հայ մշակույթի ու գիտության մի շարք երախտավորներ, այդ թվում՝ բանաստեղծ Եղիշե Չարենցը:

ԱՆԻ

Անին միջնադարյան Հայաստանի ամենանշանավոր քաղաքն էր. V–IX դարերում եղել է ամրոց, X–XI դարերում՝ Հայաստանի մայրաքաղաքը, IX–XIV դարերում՝ տնտեսական և մշակութային կենտրոն: Ունեցել է շուրջ 100 000 բնակիչ: Քաղաքն անունն ստացել է Դարանաղի (Կամախ) գավառի Անի բերդաքաղաքից, որը հեթանոս հայերի կրոնական կենտրոնն էր:

Անին կառուցվել է Մեծ Հայքի Այրարատ նահանգի Շիրակ գավառում՝ Ախուրյան և Անի գետերի միախառնման վայրում: Ներկայումս անբնակ է, գտնվում է Թուրքիայի Կարսի նահանգում՝ հայ-թուրքական սահմանի մոտ՝ Գյումրիից 30 կմ հարավ-արևմուտք:

Մատենագրության մեջ Անին առաջին անգամ հիշատակվում է V դարում: IX դարի սկզբին Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունի Մսակերը Կամսարականներից գնել է Արշարունիք և Շիրակ գավառները Անի ամրոցով: Դարավերջին Անին արդեն գյուղաքաղաք էր: 961 թ. Աշոտ Գ Ողորմած Բագրատունին արքունիքը Կարսից փոխադրել է Անի և այն հռչակել Հայաստանի նոր մայրաքաղաք:

Անին աննախադեպ զարգացման է հասել Գագիկ Ա թագավորի օրոք (989–1020 թթ.): Քաղաքն առևտրական կապերի մեջ է եղել Բյուզանդիայի, Պարսկաստանի, Չինաստանի, արաբական երկրների, Հարավային Ռուսաստանի, Միջին Ասիայի հետ:

1043–44 թթ. բյուզանդական զորքերը քանիցս պաշարել են Անին, սակայն հայկական զորքերի և աշխարհագորի դիմադրության շնորհիվ Անին մնացել է անտռիկ: Գագիկ Բ-ի ձեռքակալումից և Վահրամ Պավլավունու զոհվելուց հետո բյուզանդացիները 1045 թ. նվաճել են քաղաքը: 1064 թ. Անին գրավել են սելջուկյան թուրքերը:

1119 թ. Անին ազատագրել են Չաքարյանները և դարձրել իրենց իշխանապետության կենտրոնը: Պատմիչներն այդ ժամանակաշրջանի Անին հիշատակում են «մեծ»,

«տիեզերական», «քաղաքամայր» և այլ անուններով: Անին արհեստագործության խոշոր կենտրոն էր, որտեղ աննախադեպ զարգացման են հասել մետաղագործությունը, զինագործությունը, ոսկերչությունը, պղնձագործությունը, մանածագործությունը, որմնադրությունը, քարգործությունը և այլ արհեստներ:

1236 թ. մոնղոլները գրավեցին Անին: XIII–XIV դարերում՝ մոնղոլների, հետագայում թուրքական ցեղերի ճնշման և ծանր հարկերի հետևանքով անեցիներն ստիպված էին մեծ խմբերով գաղթել Վրաստան, Հարավային Ռուսաստան (Աստրախան, Ղրիմի քաղաքներ), ավելի ուշ՝ Ղրիմից Կոստանդնուպոլիս, Գալիցիա ու Լեհաստան, Դոն գետի ափին հիմնել են Նոր Նախիջևան քաղաքը (այժմ Դոնի Ռոստով քաղաքի շրջագծում): XIV դարի 60-ական թվականներին Անին ավերել են մոնղոլ-թաթարական ցեղերը, XVI–XVIII դարերում ամբողջովին ամայացել է: 1878 թ. Անին անցել է Ռուսաստանին, 1920 թ. հանձնվել Թուրքիային:

Անին եղել է քաղաքային ճարտարապետության զարգացման նշանավոր կենտրոն: Անիի ճարտարապետության դպրոցը, ձևավորվելով X դարում, որոշակի հետք է թողել նաև եվրոպական և այլ երկրների ճարտարապետության վրա: X դարի վերջին – XI դարի սկզբին ճարտարապետ Տրդատը կառուցել է Մայր տաճարը և Գագկաշենը,

Անիից մեզ հասած վերջին ձեռագիրը XV դարի սկզբին գրել է քաղաքի եպիսկոպոս Հովհաննես Ոսկեփորիկը: Անիի հաճախակի ավերումների և անեցիների արտագաղթի հետևանքով բազմաթիվ ձեռագրեր կորել են, սակայն պահպանված փոքրաթիվ մատյաններն անգամ վկայում են բարձր զարգացման հասած մանրանկարչության դպրոցի և մշակույթի մասին:

ԵՐԵՎԱՆ

Երևանը Հայաստանի 12-րդ մայրաքաղաքն է. արդյունաբերական, գիտամշակութային կենտրոն, օդային, երկաթուղային և ավտոճանապարհների խոշոր հանգույց է:

Հիմնադրվել է մ. թ. ա. 782 թ.: «Երևան» անունը կապվում է Էրեբունի քաղաք-ամրոցի անվան հետ, կոչվել է նաև Այրիվան, Էրիվան, Բնան և այլ անուններով:

Երևանը գտնվում է Արարատյան դաշտի հյուսիսարևելյան եզրին՝ Հրազդանի ափերին ծովի մակարդակից 900–1200 մ բարձրության վրա:

Երևանը ժամանակի ընթացքում ընդարձակվել և ներառել է Նորքը, այնուհետև՝ Քանաքեռ, Ավան, Շոթբուլաղ, Վերին Ջրաշեն, Նուբարաշեն, Նոր Արեշ, Խարբերդ, Նորագավիթ, Չարբախ, Հաղթանակ, Դավիթաշեն գյուղերը:

Կլիման խիստ ցամաքային է. ամառը շոգ ու չոր է, ձմեռը համեմատաբար խստաշունչ:

Երևանը բաժանված է 12 վարչական շրջանների՝ Աջափնյակ, Դավիթաշեն, Արաբկիր, Քանաքեռ-Զեյթուն, Ավան, Նոր Նորք, Նորք-Մարաշ, Կենտրոն, Նուբարաշեն, Էրեբունի, Շենգավիթ, Մալաթիա-Մեքաստիա: Մայրաքաղաքում է Հայ Առաքելական եկեղեցու Արարատյան հայրապետական թեմի (կազմավորվել է IV դարի սկզբին) առաջնորդանիստը՝ Սբ. Մարգիս եկեղեցին:

Երևանն առաջին անգամ հայ մատենագրության մեջ հիշատակվում է VII դարի սկզբներին:

VII–IX դարերում Երևանը եղել է բերդ ունեցող գյուղաքաղաք, Կոտայք գավառի կենտրոնը: X–XIII դարերում վերածվել է այս կամ այն իշխանին պատկանող ավատական քաղաքի: Ենթադրվում է, որ XIII դարում ունեցել է 15–20 հազար բնակիչ: 1387 թ. Լենկթեմուրի հրոսակները գրավել են Երևանը: Կարակոյունլու ցեղապետ Ջհան շահը (1437–67 թթ.) ստեղծել է Երևան կենտրոնով կուսակալությունը: Այդուհետ Երևանը հաճախ հիշվել է որպես «Այրարատյան երկրի մայրաքաղաք»:

Թուրք-պարսկական պատերազմների հետևանքով Երևանը քանիցս անցել է մե թթ պարսիկներին, մե թթ թուրքերին: 1555 թ. Ամասիայի պայմանագրով Հայաստանը բաժանվել է նրանց միջև, և Երևանի խանությունն անցել է Իրանին:

1639 թ. Կասրե-Շիրինի հաշտության պայմանագրով ավարտվեցին թուրք-պարսկական պատերազմները: Պարսկաստանի զավթած հայկական հողերի մեծ մասը մտցվեց Երևանի խանության մեջ՝ Երևան կենտրոնով:

որտեղ նրա մշակած սկզբունքները պահպանվել և կիրառվել են նաև XII–XIV դարերում: Անիում կառուցվել են նաև Պարոնի, Մարգսի պալատները, Բախտաղեկի, Տիգրան ձոնեցի, Աղջկաբերդի Փրկչի, Հովվի, Սբ. Առաքելոց, Աբուղամրենց Սբ. Գրիգոր և այլ եկեղեցիներ:

IX–XIII դարերում Անին նաև գիտության կենտրոն էր՝ բազմաթիվ դպրոցներով, գրչատներով: Անիի հռչակավոր բարձրագույն դպրոցում (XI–XIII դարեր) տարբեր ժամանակներում դասավանդել են Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին, Հովհաննես Մարկավագը, Մխիթար Անեցին և ուրիշներ: Անիի մանրանկարչության դպրոցը գործել է մշակութային աշխույժ միջավայրում. այստեղ գրվել և ընդօրինակվել են ձեռագիր մատյաններ: Մանրանկարչությունն Անիում վերելք է ապրել XIII դարի 1-ին տասնամյակներին:

Անիի մանրանկարչության դպրոցի նշանավոր ձեռագրերից է Աբաս նկարչի հայտնի մատյանը:

Երևանը խիստ տուժել է 1679 թ. հունիսի Գառնիի երկրաշարժից, որն ամենակործանիչ երկրաշարժն է Երևանի պատմության մեջ: Ավերվել են Երևանի բերդը, եկեղեցիներ, մզկիթներ, խանի ապարանքը, բնակելի թաղամասեր և այլն:

Երկարամյա պատերազմները կասեցրել են Երևանի բնակչության աճը, տնտեսական և մշակութային զարգացումը: XVII–XVIII դարերում Երևանն ունեցել է մոտ 15 հազար բնակիչ:

1826–28 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ տեղի է ունեցել արշավանք դեպի Երևան գեներալ Իվան Պասկևիչի գլխավորությամբ: 1827 թ. հոկտեմբերի 1-ին ռուսական զորքերը հայ կամավորների աջակցությամբ գրավել են քաղաքը: 1828 թ. փետրվարի 10-ի Թուրքմենչայի հաշտության պայմանագրով՝ Երևանի ու Նախիջևանի խանությունները և Օրդուբադի գավառն անցել են Ռուսաստանին: Երևանը դարձել է Հայկական մարզի կենտրոնը: 1840 թ. Հայկական մարզի վերացմամբ Երևանի գավառը մտել է Վրացա-Իմերեթյան նահանգի մեջ, և Երևանը վերածվել է գավառական քաղաքի: 1849 թ. ստեղծվել է Երևանի նահանգը՝ համանուն կենտրոնով: 1874 թ., վարչական նոր փոփոխության հետևանքով, նահանգը բաժանվել է գավառների, որոնցից մեկն էլ Երևանի գավառն էր:

Խորհրդային իշխանության տարիներին (1920–91 թթ.) Երևանը կառավարում էր ժողովրդական պատգամավորների քաղաքային խորհուրդը, իսկ 2009 թ. քաղաքը կառավարում է քաղաքային ավագանին:

Երևանը զարգացած քաղաքաշինական մշակույթ ունեցող հնագույն քաղաքներից է: 1856 թ. հաստատվել է Երևանի 1-ին գլխավոր հատակագիծը:

Երևանի զարգացումն սկսվել է XIX դարի 80–90-ական թվականներին՝ պայմանավորված Ռուսաստանի ընդհանուր զարգացմամբ: Առաջին գործարանները գործարկվել են 1880-ական թվականներին. 1881 թ. գարեջրի, 1887 թ. Թախրյանի օդու, սպիրտի և գինու, 1892 թ. հանքային ջրերի և օշարակի, 1893 թ. Աֆրիկյանի և Գյուլագյանի, 1894 թ.՝ Մարաջևի գինու-կոնյակի գործարանները: 1890 թ. Թախրյանի գործարանը գնել է ռուս ֆաբրիկանտ Շուստովը և, մեծ ներդրումներ կատարելով, տասն անգամ ավելացրել է կոնյակի արտադրությունը:

1901 թ. Երևանը երկաթուղով կապվել է Թիֆլիսի, իսկ 1906 թ. Ջուլֆայի հետ, հայտնվել է առաջին ձիաքարշ տրամվայը: 1907 թ. քաղաքի մի մասն առաջին անգամ ստացել է էլեկտրաէներգիա: 1912 թ. ջրմուղով խմելու ջուր է բերվել Քառասուն աղբյուրներից:

Առաջին ավտոմեքենան Երևան մուտք է գործել 1913 թ., նույն թվականին քաղաքը հեռախոսաֆիկացվել է 80 հեռախոսահամարով:

Երևանում առաջին բուժարանը բացվել է 1888 թ., որին կից, 5 տարի անց՝ կլինիկական հիվանդանոց 12 մահճակալով: 1913 թ. Երևանում գործել են 4 բուժարան, 3 դեղատուն, ակնաբուժարան, հոգեբուժարան:

Երևանի բնակչությունը 1880–1912 թթ. ավելացել է շուրջ 3 անգամ (36.836 մարդ):

1832 թ. բացվել է Երևանի գավառական դպրոցը, որտեղ տեսուչ և ուսուցիչ է աշխատել Խաչատուր

Արվյանը: Այնուհետև բացվել են հոգևոր թեմական դպրոցը, իգական ուսումնարանը, Նորքի ծխական դպրոցը, Գայանյան օրիորդաց ուսումնարանը, Ուսուցչական սեմինարիան:

1918 թ. գարնանը Ալեքսանդրապոլը գրավելուց հետո, թուրքական զորքերի մի մասը շարժվել է դեպի Երևան: Երևանի և շրջակա գյուղերի (Քանաքեռ, Ավան, Առինջ և այլն) բնակչությունը հայկական զորամասերի հետ պաշտպանել է քաղաքը: Սարդարապատի ճակատամարտում (1918 թ. մայիսի 21–29) պարտված թուրքական բանակը նահանջել է, և Երևանը փրկվել է թուրքական բարբարոսությունից: 1918 թ. հուլիսին Երևան է տեղափոխվել նույն թվականի մայիսի 28-ին Թիֆլիսում հռչակված Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը: Երևանը դարձել է Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքը: 1919 թ. հունիսին խորհրդարանը հռչակվել է հանրապետության գերագույն օրենսդիր մարմին, որը գործել է մինչև 1920 թ. դեկտեմբերը:

Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից (1920 թ. դեկտեմբեր) հետո ՀԽՍՀ մայրաքաղաք Երևանը դարձել է սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային կյանքի խոշորագույն

կենտրոն: 1924 թ. հաստատվել է Ալեքսանդր Թամանյանի կազմած Երևանի խորհրդային շրջանում առաջին գլխավոր հատակագիծը (15 տարի հաշվարկային ժամկետով, բնակչության 60–150 հազար աճով), որը հիմք է դարձել մայրաքաղաքի հետագա բոլոր հատակագծերի համար:

Հայրենական Մեծ պատերազմից (1941–45 թթ.) հետո Երևանը սկսել է զարգանալ ու կառուցվել բուռն թափով:

Բացվել են նոր արդյունաբերական ձեռնարկություններ, կրթական, բարձրագույն և մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ, գիտական հիմնարկներ, գրադարաններ, կինոթատրոններ, հրատարակչություններ, եկեղեցիներ, մշակութային այլ օջախներ, ստեղծվել է ռադիո-հեռուստատեսային լայն ցանց:

Երևանը դարձավ Անդրկովկասի ու Առաջավոր Ասիայի արդյունաբերական խոշոր կենտրոններից: 1981 թ. գործում է Երևանի մետրոպոլիտենը:

1991 թ. Երևանը Հայաստանի երրորդ հանրապետության մայրաքաղաքն է: 2005 թ. հաստատվել է քաղաքի զարգացման նոր գլխավոր հատակագիծը, և քաղաքը վերակառուցվում ու կառուցապատվում է ժամանակակից՝ նոր տիպի շենքերով ու շինություններով:

Ուլքե՛ր են աշխարհի ամենահին բնիկները

ԱՐՄԱՎԻՐԻ ՄԱՐԶՈՒՄ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԵԼ Է ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԲՆԱԿԱՏԵՂԻ

2017 թ. Հայաստանի արժեքավոր և կարևոր հնագիտական բացահայտումը եղավ Արմավիրի մարզի Լեռնագոգ գյուղի հարևանությամբ «Լեռնագոգ 1» անվամբ հնավայրում հայտնաբերված բնակատեղին, որը թվագրվում է մ.թ.ա. 8-րդ հազարամյակի վերջով, 7-րդ հազարամյակի սկզբով: Այդ մասին լրագրողներին տեղեկացրել է Հայաստանի գիտությունների ազգային

ձևերով՝ պատված լինելով չթրծված կավի շերտերով, որոնք շարվել են մեկը մյուսի վրա:

Իսկ ուլքե՛ր և ինչպե՛ս են այնտեղ բնակվել: Դժվար թե այն ժամանակներում սոցիալական շերտավորումներ լինեին, և հարուստներն ու աղքատներն առանձին կացարաններ ունենային: Այդ ժամանակ նաև տաճարներ չեն եղել: Ըստ Ավետիսյանի՝ դրանք ընդհանրապես բնորոշ չեն Հայկական լեռնաշխարհում այն ժամանակ տարածված Քուռ-արաքսյան մշակույթին՝ ի տարբերություն շումերականի: Ծեսերը կարող էին կատարել հենց կացարանների մոտ կամ բնակատեղիներից հեռու: Ոգեպաշտամունքի առարկա կարող էր լինել բնությունը՝ իր տարբեր դրսևորումներով:

Ինչպես նշել է Տոկյաի համալսարանի (Ճապոնիա) դոկտոր Մակոտո Արիմուրան՝ գտածոների վայրից հայտնաբերած 12 նմուշների ռադիոածխածնային հետազոտությունն անցկացվել է արտասահմանյան գործընկերների

ակադեմիայի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրեն Պավել Ավետիսյանը: Մինչ այդ բացահայտված բնակատեղիներից հնագույները (Ակնաշեն գյուղի մոտ) թվագրվում են մ.թ.ա. VI հազարամյակի առաջին քառորդով:

աջակցությամբ: Եվ հենց այդ նմուշների ուսումնասիրման շնորհիվ հաջողվել է բավական ստույգ սահմանել բնակավայրի թվագրությունը:

Այս տարի պեղումները և հետազոտությունները կշարունակվեն: Իսկ եթե մարդկանց անյուններ հայտնաբերվեն, կուսումնասիրվի դրանց ԴՆԹ-ն: Բույսերի ծաղկափոշու բաղադրության ուսումնասիրության միջոցով էլ հնարավոր կլինի որոշակի ենթադրություններ անել այն ժամանակների եղանակային պայմանների մասին:

© Sputnik / Asatur Yesayants

Դեռևս հետազոտվել է բնակատեղիի 25 քառակուսի մետրը: Բայց այդ փոքր հատվածում արդեն քարե աղորիքի մնացորդներ են հայտնաբերվել: Իսկ եթե այդտեղ ցորեն են աղացել, նշանակում է՝ տեղաբնակները նստակյաց են եղել և կենցաղավարությամբ զբաղվել:

Գտածոն գիտնականների համար կարևոր է ոչ թե քաղաքական իրարանցում առաջացնելու, այլ գիտական առումով. նրանց հետաքրքրում է Արարատյան հովտի պատմությունը՝ մ.թ.ա. X-VI հազարամյակների ընթացքում: Տեսական ժամանակ ժամանակագրության այդ մասը բաց էր մնացել՝ համապատասխան տեղեկություններ չլինելու պատճառով, բայց այժմ նման բացահայտումների շնորհիվ այն լրացվում է: Ժամանակին այս գտածոյի նման բնակատեղիներ են հայտնաբերվել Արաքսից հարավ ընկած բնակավայրերում, որոնք գտնվում են այժմյան Թուրքիայի և Սիրիայի տարածքներում:

Բնակատեղին աչքի է ընկնում կավե ճարտարապետության վաղ

голубь масиса # 1 2018

ԱՄՅԱՅ ԵՂՎԵԼ

АРМЯНСКИЙ ХРАМ В ГОРОДЕНКЕ

Предлагаем вниманию читателей короткую информацию по материалам двух историко-этнографических экспедиций в Ивано-Франковскую область Украины в 2008 и 2012 годах. В ходе экспедиций были исследованы армянские фонды в государственных архивах Львова, Черновцов и Ивано-Франковска, осмотрены сакральные сооружения в местах традиционных армянских поселений.

Армяно-католический костел Непорочного Зачатия Девы Марии 1706 года постройки является самым старинным храмом Городенки, сохранившимся до нашего времени. Он входит под № 669 в список исторических архитектурных памятников, охраняемых Украинским государством. Здание выполнено в стиле раннего барокко. Храм в Городенке – единственный среди армянских сакральных сооружений в регионе, имеющий пятигранную апсиду в алтарной части. У него есть боковые пристройки, стены подпирают угловые контрфорсы. Четыре массивных контрфорса с северной стороны были добавлены значительно позже, в XIX веке. На втором этаже сохранил-

ся оригинальный балкончик с ажурной кованой решеткой. Пол храма устлан большими каменными плитами.

Во время Второй мировой войны храм усиленно обстреливался, на стенах со стороны ул. Крушельницкой видны следы от шрапнели и пулеметных пуль.

В послевоенное время здание использовалось как складское помещение. Архивная документация по армянской церкви находится во Львовском государственном историческом архиве. В настоящее время церковь временно передана УПЦ КП и заперта. В окнах нет стекол, а в некоторых местах под кровлей имеются разрушения. Зданию грозит частичное обрушение.

Храм не действует и закрыт с 1946 года, но, несмотря на удручающее состояние, выглядит весьма величественно. Во время закрытия настоятель снял со стены чудотворную икону, запер здание и вместе с семьями армянских прихожан навсегда покинул Городенку, переехав в Польшу по советско-польскому договору.

На Фильварковском (городском) кладбище Городенки находятся старые армянские захоронения и надгробия, однако не сохранилось здание кладбищенской часовни. В его центре располагается семейный склеп Вартановичей и погребение армянского священника Гжегожа (Григория) Богдановича (1801–1857). Старые могилы не ухожены и заросли кустарником. В Черновицком государственном архиве имеется документ, свидетельствующий о наличии во владении армянской церкви Городенки доходного дома и земли, которые сдавались в аренду в пользу церкви. Но идентифицировать их местоположение на сегодняшний день не представилось возможности.

Самвел Азизян.
Фотографии автора.

Սուրբ Հռիփսիմե տաճարում հավատացյալները ծանոթացան նորանշանակ հոգևորականների հետ

Յալթայի Սուրբ Հռիփսիմե տաճարում 2017 թվականի աշնանից իր պաշտոնական ծառայությունն սկսեց տեր Հարություն արեղա Կիրակոսյանը: Ամենայն հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի հրամանով՝ Սուրբ Հռիփսիմեում նոր հոգևորական է նշանակվել,

Ինչպես և ամեն մի հրաժեշտի և բաժանման արարողություն, այս մեկն էլ ողողված էր թախծով ու մտահոգությամբ՝ թե ինչպե՞ս կընդունի համայնքը նոր հոգևորականին, ինչպե՞ս նա իրեն կդրսևորի, կարո՞ղ է արդյոք գտնել դեպի հավատացյալ յալթահայերի սրտերը տանող ճանապարհը, չէ որ երկար տարիների ընթացքում տեր Երեմիան բոլորի համար դարձել էր ոչ միայն հոգևոր հայր, այլ նաև մտերիմ անձնավորություն... Հարցեր, որոնց ստույգ պատասխանը կարող է տալ միայն ինքը՝ ժամանակը... Ինչպես ասում են՝ կապրենք՝ կտեսնենք...

Այս առումով բոլորիս համար հասկանալի էին տեր Երեմիայի առերևույթ չարտահայտվող խոհերն ու ապրումները՝ Սուրբ-Հռիփսիմե տաճարի սպասավորումը նորանշանակ հոգևորականին հանձնելու առիթով: Չէ որ այս տաճարը նրա համար և Աստծո տուն էր, և ինչ-որ չափով՝ նաև հարազատ զավակ...

Սուրբ Հռիփսիմեի նոր վանահայր տեր Հարություն արեղա Կիրակոսյանը

որը եկել է փոխարինելու դրիմահայ նորագույն պատմության մեջ առաջին հայ քահանային՝ տեր Երեմիա ավագ քահանա Մակիլյանին: Վերջինս ավելի քան քսանհինգ տարի իր անձնվեր ու անշահախնդիր ծառայությամբ արդեն վաղուց շահել է դրիմահայերի սերն ու հարգանքը: Տարիներ շարունակ լինելով Դրիմի միակ հայ հոգևորականը, հետագայում միաժամանակ սպասավորելով երկու եկեղեցում՝ Թեոդոսիայի Սուրբ Սարգիս (նախկինում նաև՝ Սուրբ Հրեշտակապետաց) և Յալթայի Սուրբ Հռիփսիմե, հաղթահարելով բազմաթիվ խոչընդոտներ ու դժվարություններ՝ ինչպես նյութական ու կենցաղային, այնպես էլ հոգևոր ու բարոյական՝ հաճախ իր հանգստի և առողջության հաշվին, նա իր լուծման է ներդրել Դրիմում Հայ Առաքելական եկեղեցու, նախկինում՝ Ուկրաինայի, ներկայումս՝ Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմի վերածննդի ու բարգավաճման, Դրիմի հրաշակերտ տաճարների վերականգնման և պահպանման գործում:

տակավին երիտասարդ, բայց փորձառու հոգևորական է, և մենք վստահ ենք, որ Աստծո և հայ ազգի նկատմամբ սերն ու նվիրվածությունը, լավն ու գեղեցիկը արարելու նրա ձգտումները կնպաստեն տաճարի հետագա բարգավաճմանը, մեր հայրենակիցներին Մայր Եկեղեցու հովանու ներքո պահելու, Աստծո պատվիրաններով նրանց առաջնորդվելու ազգանվեր նպատակներն առաջ տանելու գործընթացին:

Այդ օրը Հայ Առաքելական սուրբ Եկեղեցու Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմի առաջնորդական տեղապահ տեր Մխիթար արեղա Գրիգորյանը հավատացյալներին ներկայացրեց նաև Եվպատորիայի Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցու վանահայր տեր Անանիա քահանա Բաբայանին, որն իր ծառայության մի քանի ամիսների ընթացքում հասցրել է արժանանալ այդ քաղաքի հայ համայնքի սիրուն ու հարգանքին:

*Ռուշան Փիլոսյան,
Վահան Վերմիշյան*

Եվ, ինչ խոսք, անհնարին և սխալ է թերագնահատել նրա կատարած վիթխարի աշխատանքը: Այսօր էլ, շարունակելով իր ազգանվեր գործունեությունը, տեր Երեմիան ծառայում է իր եկեղեցուն, իր ժողովրդին:

Դեկտեմբերյան այդ օրը Յալթայի Սուրբ Հռիփսիմե տաճարը լեցուն էր Յալթայի, Սիմֆերոպոլի և Դրիմի այլ քաղաքների հայերով, նրանք եկել էին երախտագիտության խոսք ասելու իրենց սիրելի տեր Երեմիա քահանա Մակիլյանին, որն այսուհետ ծառայելու է միայն Թեոդոսիայի Սուրբ Սարգիս եկեղեցում:

ԱԶՆԱՎՈՒՐԻ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

2017 թվականի նոյեմբերի 30-ին՝ 1978 թվականի համերգից հետո շուրջ 40 տարի անց, Ազնավուրը կրկին երգել է Բուլղարիայում:

Տեղի հեռուստաընկերություններից մեկին՝ bTV հեռուստաալիքին տված հարցազրույցում նա պատասխանել է ծերությանն ու մահվան, Էդիտ Պիաֆին ու իր ընտանիքին վերաբերող հարցերին: Պատասխանել է տխրությամբ ու ծիծաղով:

«Այսօրվա աշխարհի ամենամեծ չարիքը ես սիրությունն եմ», – Սլավի Տրիֆունովի հարցին այսպես է պատասխանել 93-ամյա երգիչը:

Հարցին, թե այսօր ինչպես է զգում կյանքը, Ազնավուրը պատասխանել է. «Տխուր եմ: Քանի որ այսօր ամեն մարդ իր համար է ապրում, քանի որ կան մարդիկ, որոնք փորձում են կերածս: Ինչն է այսօր կարևոր: Կարևոր են մյուսները: Ոչ թե մենք, այլ ուրիշները: Ես սկսել եմ մտածել այդ մասին և գիտակցել հիմա՝ 50 տարի անց:

Ես պարզապես փորձում եմ մոտ լինել ճշմարտությանը և գրել այն մասին՝ ինչ տեղի է ունենում կյանքում: Ինձ հետաքրքրում է, թե ինչով են ապրում ինձ շրջապատող մարդիկ: Չէ՛ որ ես էլ եմ ժողովրդի միջից, հասարակ մարդկանց պես եմ մտածում»:

Երգիչը նշել է, որ ինչ-որ բանով ինքը նման է Էդիթ Պիաֆին: Ինքը՝ գաղթականների որդին, նա՝ աղքատ ընտանիքի աղջիկը: Էդիթը կրթություն չի ստացել, բայց այնպիսի տողեր է գրել և բեմում այնպիսի կերպար է ստեղծել, ինչի մասին ուրիշները նույնիսկ մտածել չէին կարող: Պիաֆին կերտել է ինքը՝ Պիաֆը, համոզված է Ազնավուրը:

Հարցազրույցի ընթացքում հաղորդավարը հետաքրքրվել է, թե նա որ ազգին է պատկանում:

«Երջանիկ եմ, որ գաղթականների որդի եմ: Ես և՛ ֆրանսիացի եմ, և՛ հայ: Մեկը մյուսից բաժանել չի լինի, ինչպես կաթով սուրճի դեպքում: Մակայն եթե պատերիցս մեկը սևամորթ լիներ, մյուսը՝ հրեա, երրորդն՝ արաբ, ես ուրիշ կլինեի:

Եվ եթե բոլորն այդպես մտածեին, աշխարհում ատելություն չէր լինի այլ ազգերի նկատմամբ», – ասել է նա:

Ազնավուրը նշել է նաև, որ կարողանում է ծիծաղելու ուժ գտնել: Դրանում է երկարակեցության գաղտնիքը, վստահեցրել է նա:

Իր անունը բուլղարական կիրիլիցայի նեոնային լույսերի մեջ տեսնելով՝ հիշել է հորը, որ ռուսերեն էր գրում ազգանունը:

«Ես միշտ «Ազնաբուլա» էի կարդում, քանի որ ռուսերեն չգիտեի. «վ»-ն կարդում էի որպես «բ», իսկ «ր»-ն որպես «պ»... Ազնաբուլա», – ժպտացել է նա:

Անվանի հաղորդավարը մի պահ մոռացել է ժպտալը: «Լավ հումոր ունեք», – վերջապես ասել է նա:

«Կյանքում միշտ ժպտալ է պետք: Ով ժպտում է, նա ավելի երկար և ավելի լավ է ապրում», – պատասխանել է 93-ամյա ծերունին:

Ծերունի՞ն: Իր տարիքից նա չի վախում: Հակառակը՝ այժմ երգեր է գրում նրանց համար, ովքեր իննսուներեանց են: Նրանց ինչ-որ բանով ուրախացնելու համար: «Չէ՛ որ ես գրել եմ երիտասարդների մասին: Ուրեմն պետք է գրեմ նաև ծերության մասին»:

Իսկ երբ Ազնավուրին հարցրել են, թե քանի անգամ է նա ամուսնացել, երգիչը, իրեն հատուկ հումորի զգացումով, պատասխանել է. «Երեք անգամ: Առաջին անգամ ես շատ երիտասարդ էի, երկրորդ անգամ՝ շատ հիմար: Երրորդ անգամ ամեն ինչ կատարյալ է: Ես հրաշալի կին ունեմ: Նա ոչ բոլոր հարցերում է համաձայն ինձ հետ: Բայց դա ամենակարևորը չէ: Մենք տարբեր երկրամասերում ենք ծնվել: Նա՛ այնտեղ, որտեղ ցուրտ է, ես՛ այնտեղ, որտեղ տաք է: Նա բողոքական է, մեր հայացքները մի փոքր տարբերվում են երեխաների դաստիարակության հարցում: Մակայն այդ հայացքները հանդիպել են և միավորվել: Եվ ինչ-որ բան են սովորեցրել միմյանց: Նա ինձ սովորեցրել է միշտ ուղիղ քայլել: Իսկ ես սովորեցրել եմ նրան մի փոքր խելահեղ լինել»:

Բնակեման

ՎԱՅՐԱՍ ՓԱՓԱԳՅԱՆ – 130

Լրացավ հայ նշանավոր դերասան և գրող, ԽՍՀՄ և Հայկական ԽՍՀ ժողովրդական արտիստ Վահրամ Փափազյանի ծննդյան 130-ամյակը

Исполнилось 130 лет со дня рождения великого армянского артиста и писателя, народного артиста СССР и Армянской ССР ВАГРАМА ПАПАЗЯНА

Վահրամ Գամերի Փափազյանը ծնվել է Կ. Պոլսում 1888 թվականին, միջին խավին պատկանող ընտանիքում: Հայրը, որ այդ ժամանակ եղել է հեռագրատան պաշտոնյա, ունեցել է որդու անկարիք մանկությունը և ուսումն ապահովելու հնարավորություն: Սովորել է Սազըզաղաճի ու Մոտայի Մխիթարյան վարժարաններում, Վենետիկի Մուրադ-Ռափայելյան վարժարանում, ապա՝ Միլանի գեղարվեստի ակադեմիայում:

Վահրամ Փափազյանն ակննատեսն է եղել հայ ժողովրդի հալածանքներին թուրքական բռնապետության տակ: Եվ 1908 թվականին, երբ Շիշլիի գերեզմանատանը բազմություն է հավաքվում 1896 թվականի գոհերի հիշատակին՝ Փափազյանն արտասանում է Վարուժանի «Ջարդը»:

Փափազյանը 2 տարի (1905-1907) սովորել է Վենետիկի հայկական քոլեջում և այնուհետև հայտնվել Միլանի Գեղարվեստի ակադեմիայում: Ուսումնառության ժամանակ (1908-1911), ամռան ամիսներին, նա ուսումնական ծրագրի շրջանակներում շփվել է իտալական թատրոնի հայտնի դերասաններ Յակոնի, Նովելլի հետ, հանդես է եկել նրանց խմբերում:

Մինչ այդ Փափազյանը թեթևակի շփվել էր կովկասահայ թատրոնի հետ: 1907 թվականին նա հայտնվում է Փարիզում և, Շիրվանզադեի ու Աբելյանի խորհրդով, մեկնում Բաքու:

Վերադառնալով Իտալիա՝ Փափազյանը կես տարի շրջագայում է իտալական մի թատերախմբի հետ: Այդ ժամանակից սկսվում է նրա դերասանական կյանքը: Երիտասարդ դերասանը հայտնվում է ծննդավայր Պոլսում այն ժամանակ, երբ երկրում սահմանադրություն էր հռչակվել: Ուրիշ արգելքների հետ վերացել էր նաև ներկայացումներ տալու արգելքը: Եվ Փափազյանը հանդես է գալիս Օթելլոյի դերով: Օթելլոյին հաջորդում են «Սանդուխտ կույսը» (Փափազյան-

Սանատրուկ), ապա և հատվածներ «Միդ», «Արծվիկ» պիեսներից: Ելույթներ է ունենում հայրենի քաղաքում, հետո ներկայացումներ Ռոդոստոյում, Ելույթներ Աթենքում՝ Օրեսթեսի և Օթելլոյի դերով, ապա Ջենովա իտալական թատերախմբերի հետ, խաղացանկը Ռոստան, Բատայլ, Ուայլդ, հետո կրկին Կ. Պոլիս, ապա՝ Մոֆիա, բուլղարական ուրիշ քաղաքներ, այնուհետև Զմյուռնիա, ուր անառողջ Միրանույշին փոխարինել է Համլետի դերում, ապա նորից Կ. Պոլիս: Այստեղ «Հայ դրամատիկ»-ի թատերախմբով շրջում է Թրակիա, Մակեդոնիա, Ալբանիա և այլուր:

1913 թվականին Փափազյանը հրավեր ստացավ Թիֆլիսի հայ դրամատիկական ընկերությունից: «Հայ դրամատիկ»-ի գործունեությունը Կ. Պոլսում շատ էր անհեռանկար, և նա լքեց հայրենի քաղաքը՝ համոզված, որ փրկում է իր դերասանական ապագան:

Այսպես բոլորեց Փափազյանի դերասանական կյանքի առաջին շրջանը: 1913-1922 թվականները կարելի է համարել Փափազյանի դերասանական կյանքի երկրորդ շրջանը:

Փափազյանը խաղացել է Ռոմեոյի դերը: Ինչպես հայկական խաղացանկի բուռն սիրահարի՝ Մեյրանի դերում, շեքսպիրյան սիրահարի դերում ևս Փափազյանը չի ապավինել իր շնորհներին, այլ արտահայտել է կերպարների դրամատիկական բովանդակությունը:

1920 թվականին Փափազյանը մի վերջին անգամ հայտնվում է իր ծննդավայրում և այնուհետև մեկնում է Խորհրդային Հայաստան:

1922 թվականին Երևանի նորաստեղծ պետական թատրոնում Փափազյանը խաղում է Կառլոսի («Ավազակներ»), Պրինչիվալեի («Մոննա Վաննա») և Հայնրիխի («Ջրասույզ գանգ») դերերը, բեմադրում մի քանի պիես («Դոն Շուան», «Քին», «Սատանայի աշակերտը» և այլն): Բայց հաջորդ տարվանից հանդես է գալիս Թիֆլիսի և Բաքվի

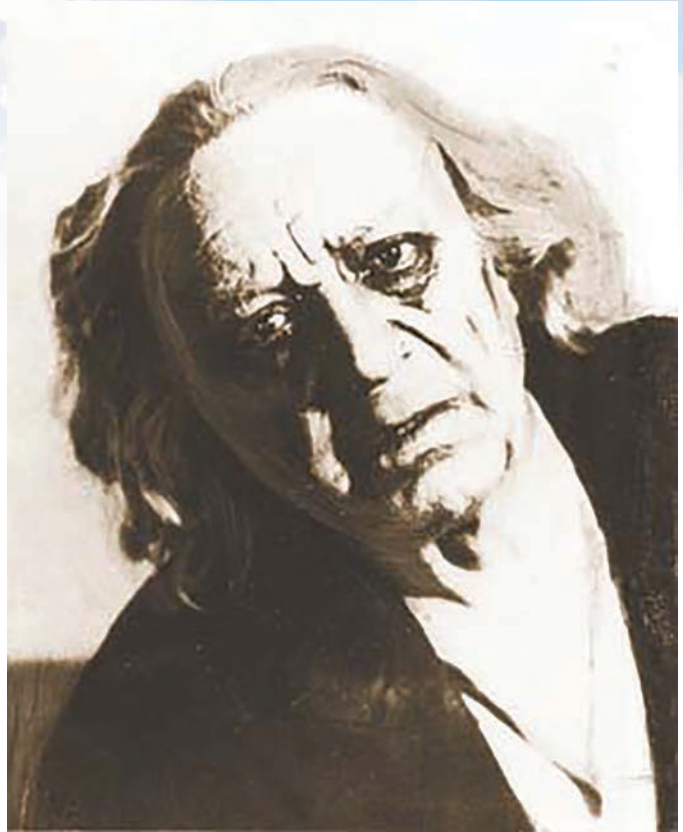
голубь масиса # 1 2018

ՄԱՅՅԱՑ ԱՂԱՎԵՐ

հայկական թատրոններում: Արվեստագետի գործունեությունն ավելի արդյունավետ է լինում Թիֆլիսի Հայ դրամայում, ուր նա գլխավորում է թատրոնը (1926–1927 թթ.): Այս թատերաշրջանում նա խաղում է ոչ միայն իր ավանդական դերերը, այլև, իբրև մի «սովորական» դերասան, հանդես գալիս «հերթական» ներկայացումներում. Ղարա («Կապկազ թամաշա»), Վլադիմիր («Բուքք»), Ժորժ («Մորգանի խնամին»): Ոչ միայն խաղում է, այլև բեմադրում. «Մակբեթ», «Կապկազ-թամաշա», «Դիմակահանդես»:

1928 թվականին Փափազյանի Օթելլոյի հոյակապ կերպարը երևաց Մոսկվայի Մեծ թատրոնում Փոքր թատրոնի դերասանների խաղընկերությամբ, ապա և 1932 թվականին Փարիզի Օդեոն թատրոնում՝ Ատելիյե թատրոնի դերասանների խաղընկերությամբ: Այն սակավաթիվ իրողություններից են սրանք, երբ հայ դերասանական արվեստն ստացել է միջազգային արձագանք: Սա Փափազյանի և նրա Օթելլոյի ամենալավ ժամանակն էր:

1932–1954 թվականներին բնակություն հաստատելով Լենինգրադում (այժմ՝ Սանկտ Պետերբուրգ), Փափազյանն իր նշանավոր կերպարներով, ամենից հաճախ Օթելլոյով, շրջել է Խորհրդային Միությունում: Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին Փափազյանը պաշարված Սանկտ Պետերբուրգում էր՝ հանդես բերելով ոչ միայն արտիստական, այլև քաղաքացիական և հայրենասիրական բարձր նկարագիր:

Նրա ավանդական դերերից մեկն էլ Կորբադոն էր՝ Ջիակոմետիի «Ոճրագործի ընտանիքը» մելոդրամայի հերոսը: Իբրև դասական դպրոցի ողբերգակ՝ Փափազյանն իր նախորդների նման ունեցել է մելոդրամաներ խաղալու սովորություն:

Բազմաթիվ դերերով Փափազյանը էլի մի քանի տարի շրջագայեց Անդրկովկասում, ապա և Միության մեծաթիվ քաղաքներում՝ ամենուրեք գտնելով իր արվեստը գնահատող հանդիսատես: Վերջապես, 1954 թվականին արվեստագետը գտավ իր հանգրվանը Երևան քաղաքում, Սունդուկյանի անվան թատրոնում: Նա փոքրացրեց շրջագայությունների տևողությունը և շտապվիղը միայն իր թատերաբեմը Անդրկովկասը դարձնելով: Իբրև Սունդուկյանի անվան թատրոնի դերասան, Փափազյանը մասնակցեց հայկական արվեստի 1956 թվականի մոսկովյան տասնօրյակին և արժանացավ Խորհրդային Միության ժողովրդական արտիստի կոչման: Հետագայում խաղաց նաև Ուրիել Ակոստա, Արբենին:

Փափազյանը զբաղվել է նաև թատերավերլուծությամբ և գրական գործունեությամբ, հայտնի է նրա «Հետադարձ հայացք» հուշագրությունը:

Սահացել է Լենինգրադում, 1968 թվականին, թողված է Երևանում: Ստեփանակերտի պետական թատրոնը կրում է Փափազյանի անունը:

Փափազյանը համարվում էր Խորհրդային Միությունում ամենալավ շեքսպիրյան դերասանը, հատկապես հայտնի է իր Օթելլոյի դերակատարությունը:

Դերասան, գրող Վահրամ Փափազյանը (1888–1968) Վենետիկի հայկական քոլեջում (1905–1907), ապա Միլանի Գեղարվեստի ակադեմիայում ուսանելուց հետո (1908–1911), վերադառնում է ծննդավայր՝ Պոլիս: Երկրում սահմանադրություն էր հռչակվել, և շատ այլ արգելքների հետ՝ վերացել էր նաև ներկայացումներ խաղալու արգելքը: Եվ Փափազյանը հանդես է գալիս իր Օթելլոյով:

Այդ օրերին Փափազյանի կյանքում տեղի է ունենում մի իրադարձություն, որի մասին նա, մահվան սպառնալիքով, շատ երկար լռել էր: 1962 թվականի մայիսի 2-ին, արդեն Երևանում, գրականագետ, թատերագետ, գրող Գառնիկ Ստեփանյանի հետ մտերիմ գրույցի ընթացքում, մեծ դերասանը պատմում է 22 տարեկանում իր հետ կատարվածը:

– Քսաներկու տարեկան էի: «Օթելլոյի»՝ իրար հաջորդող ներկայացումներից հետո մի անգամ էլ նույնը խաղացինք թուրքերեն: Ես կատարեցի Օթելլոյի դերը: Որպես Յագո խաղընկերս էր մի թուրք դերասան, որը նոր էր բեմական ասպարեզ ոտք դնում: Անունն էր Քեմալ Էմին բեյ: Կասիոյի դերը կատարեց Ջեմալ բեյը: Սրանց երկուսին էլ ես էի վարժեցրել, և բեմական որոշ հույսեր ներշնչում էին: Ռոդրիգոյի դերն էլ վստահել էի ինձ տարեկից մի սիրուն ու անփորձ հույն երիտասարդի՝ Յանիին, որի միակ թերությունը թուրքերենի վատ առոգանությունն էր:

Խաղը լավ վերջացավ: Գիտեի՞նք, որ վանդակների միջից, վարագույրների ետև-վից ներկայացումը դիտում էին թուրք փաշաների հարեմի կանայք, որոնց դեմքը արգելված էր տեսնել: Ցերեկային ներկայացումները, սովորաբար, նրանց համար էին կազմակերպվում:

Ներկայացումից հետո ես և Յանին մտանք սրճարան՝ մեկ-մեկ բաժակ սուրճ խմելու և հանգստանալու համար: Մի կողմից էլ կարծիքներ էինք փոխանակում դերակատարումների մասին, նոր ծրագրեր կազմում: Գովեցի նրա խաղը, վառ ապագա գուշակեցի: Յանիի դեմքը ճառագայթում էր ուրախությունից:

Փոքրիկ սրճարան էր հազիվ 8-10 մարդու սպասարկող: Դեռ չէինք ավարտել մեր սուրճը, որ սպիտակազգեստ մի փոքրիկ աղջնակ թիթեռնիկի պես սահեց սեղանների արանքով, թղթի մի կտոր նետեց մեզ ու անհայտացավ:

Վերցրինք թուղթը. թուրքերեն անվարժ ձեռագրով գրված էր. «Եթե ցանկանում եք այս գիշեր լինել ջեննաթի (դրախտի-Լ.Ա.) փերիների հետ, նստեցեք այն կառքը, որ սպասում է ձեզ սրճարանի մոտ, նեղ փողոցում: Միք վախենա. մենք ձեր բարեկամն ենք»:

Ուրեմն՝ նրանք մեզ ծանոթ էին, դերերում էին տեսել, թե՛ կյանքում: Ժամանակ չկար նման բաների վրա մտածելու:

Նայեցինք միմյանց: Շատ էինք լսել նման արկածների մասին: Երկուսս էլ անփորձ էինք, անհամարձակ: Ձեռքից ձեռք էր անցնում խորհրդ-դավոր գրությունը:

- Ի՞նչ ես ասում, Յանի,– հարցրի վերջապես:
- Կյանքի հարց է,– ասաց Յանին՝ այլայլված,– գնալ կա, գալ կարող է չլինել:
- Բայց հրավերը շատ է հրապուրիչ:
- Շատ էլ վտանգավոր:
- Ես իմ կողմից ամեն վտանգ աչք կառնեի՝ գեթ մեկ գիշեր հարեմում լինելու համար,– ասացի:

– Իսկ գիտես անշուշտ, որ հարեմից դուրս գալը հրաշքի պես բան է:

– Նույնքան հրաշք՝ այնտեղ ընկնելը:

- Ուրե՛մն:
- Ուրեմն գնում ենք:
- Ին՛չ նր՛ե էս:
- Ո՛չ, պարզապես արկածա-խնդիր:

Նորից լռեցինք: Յանին հիմա խոժոռել էր դեմքը, մատների արանքում տրորում էր թղթի կտորը: Հետո ձեռքը տարավ ճակատին: Դժվար չէր կարդալ նրա մտքերը՝ գնալ, թե՛ չգնալ: Ո՛րն էր ավելի լավ. գնալ ու վայելել չքնաղ մի թրքուհու հրապուրյունը և ենթարկվել մահվան սարսափին, թե՛ լի-

նել զգույշ, նստել այստեղ ու տառապել մերժված հրապուրյի մտապատկերով ու դատապարտել վախկոտությունը:

- Յանի,– ասացի բարձրաձայն,– ես գնում եմ:
- Ո՛ւր:
- Ուր հրավիրում են:
- Մոռացանք սուրճը,– ասաց Յանին և մի քանի կում խմեց, ապա կանչեց զարսոնին, հաշիվը փակեց: Երևում էր, որ արդեն որոշել է հետևել ինձ: Երանի չհետևեր: Իմ կյանքում ոչ մի արարք այնքան չի տառապեցրել ինձ, որքան այդ: Եթե ես չլինեի, իմ բարի Յանին...

Լուռ դուրս եկանք: Նրբանցքի ծայրին կանգնած էր քառաձի կառքը: Փարթամ բեղերով, դաժան դեմքով ներքինի կառապանը, ճիպոտը ձեռքին,

սպասում էր. կարծես ակնթարթի բան էր, որ սուրար կառքը: Մահվան կառքի տպավորություն թողեց ինձ վրա:

Կարող էինք չնստել, անցնել կողքով: Սկզբից թվաց, թե կառապանը մեզ վրա ուշադրություն չդարձրեց, բայց երբ ձիապոսի ծայրով նշան արեց նստելու, հասկացանք, որ մեզ էր սպասում՝ թեև այնպես էլ չնայեց մեզ:

Յանին, ետ անելով հաստ վարագույրի խոպոպները, մտավ ներս... Հետևեցի նրան: Զարմանալի բան՝ կառքը դատարկ էր: Ներքինին մեզ էր միայն տանում, իսկ թե ուր, ինքը գիտեր: Չորս ձիեր սկսեցին քառատրոփ հարվածել Պերայի Շիտակի սալահատակը, հարվածել համաչափ ու ներդաշնակ չխկոցով:

Ես ու Յանին օրորվում էինք կառքի մեջ, բարձրանում, իջնում զսպանակավոր նստարանի վրա: Չէինք խոսում: Կարող եմ ասել՝ չէինք էլ մտածում: Կտրվել էինք աշխարհից:

Մի պահ ձիերի սմբակների համաչափ չխկոցը թուլացավ. սալահատակի քարերի ձայնը չէր լսվում: Վարագույրի արանքից դուրս նայեցի. կառքը անցնում էր ծառերի միջով: Հսկա ծառերի ճյուղերը թմբկահարում էին կառքի տանիքը: Բավական տևեց այդ վիճակը: Հետո նորից շեշտվեցին ձիերի սմբակների դոփյունները՝ չըխկ, չըխկ, չըխկ, այնքան ուժեղ, որ այլևս չէինք լսում կառապանի մտրակի շայտները:

Ո՞ր փողոցներով էինք անցնում, ո՞ւր էինք հասել, կախարդական Պոլսի ուր խորհրդավոր անկյունում էինք, չէինք կարող գուշակել: Ես ավելի անհանգիստ վիճակի մեջ էի, քան Յանին: Նա, թիկն սված կառքի կողերին, լուռ դիտում էր ինձ՝ կարծեք ասելով. «Ինչո՞ւ համաձայնվեցինք»: Բայց արդյոք ք մտածում էր:

Վերջապես կառքը կանգ առավ: Լսեցինք դարպասների բացվելը...

Ներքինին ետ սովեց վարագույրները և անձայն առաջարկեց իջնել:

Ոչինչ չէր երևում: Համատարած մթնոլորտի մեջ տեսնում էինք միայն հսկա ապարանքի ստվերը՝ մռայլ, դաժան, ինչպես մեզ այդտեղ բերող ներքինիի դեմքն էր:

Հետո մեզ մտցրին շենքից ներս: Ծառայողներից մեկը բռնեց ձեռքիցս, մութ-մութ անկյուններով առաջ տարավ: Թեքվեցինք աջ, իջանք մի քանի աստիճան: Բաղնիքի գաղջ օդը, կանացի օձանելիքի բույրը ազդարարեց, թե գտնվում ենք հարեմի բաղնիքային բաժնում:

Բնագղաբար ետ նայեցի: Յանին չկար: Նրան տարել էին այլ ուղղությամբ: Ինձ մտցրին մարմարակերտ ջրավազանով, ոսկեգոծ ծորակներով պատրաստված մի բաղնիքից: Հանեցին շորերս: Երկու ներքինի տղամարդ լողացրին այնպիսի վարպետությամբ, ինչպես գիտեն լողացնել միայն արևելյան բաղնիքներում:

Օգնեցին շորերս հագնելուն: Ապա առաջնորդեցին մի սենյակ:

Երբ ներս մտա, ինձ թվաց, թե դատարկ է սենյակը, բայց շուտով աչքերս վարժվեցին առատ լույսին. տեսա բազմոցի վրա, բեհեզե ծածկոցի մեջ

փաթաթված կիսամերկ երիտասարդ մի կին...

Հետո ի՞նչ պատահեց. ո՞չ պատմել կլինի, ո՞չ նկարագրել:

Փափագյանն ընդհատեց պատմությունը: Մի պահ կարծեցինք, թե մեր հետաքրքրությունը սրելու համար ընդհատեց, բայց, չէ՛, տրամադիր չէր շարունակելու: Խնդրեցինք պատմել, թե ինչ վախճան ունեցավ այս վտանգավոր բարեկամությունը:

Փափագյանն՝ արդեն ոչ նախկին ոգևորությամբ, ասաց, թե ավելի քան մեկ շաբաթ եղել է այդ չքնաղ աղջկա գերին: Ասաց, թե այդ մեկ շաբաթվա իր կյանքը երազ պիտի կարծեր, պիտի չհավատար, թե նման բան պատահել է, եթե Յանիի ուրվականը չհալածեր իրեն:

– Վերջին օրը հանրմը կանչեց ինձ իր սենյակը... Գլխիկոր նստեցի մի աթոռի: Հագել էր տնային երկար մի խալաթ, միայն կրծքի վերին մասը բաց էր, և ինձ թվաց, թե այն էլ ծածկելու հակամետ է: Հանրմը ժպտաց. չարաճճի մի ժպիտ, որ անթարգմանելի էր ինձ համար: Առաջարկեց նստել բազմոցին, իր մոտ: Լուռ հնազանդվեցի: Դիտեցի սենյակը, փոքրիկ սեղանը, որի վրա սովորականի պես մի շիշ օշարակ կար, երկու բաժակ և քամված մի լիմոն:

– Պիտի բաժանվենք,– ասաց թախծոտ ձայնով, կարծես հուզված, որ այդպես է լինելու:

– Ափսո՞ս,– ասացի, պիտի գրկվեմ իմ կենսատու արևից:

– Քո ընկերն արդեն գրկվեց իր կենսատու արևից,– ասաց հանգիստ:

Մառը քրտինք պատեց ինձ...

– Ո՞ւր է Յանին,– ասացի հուզված:

Նայեց քամված լիմոնին, հետո վերցրեց, հանգիստ լուսամուտից դուրս նետեց:

– Ո՞ւր է Յանին,– կրկնեցի՝ գրեթե ճչալով:

– Կից սենյակի լուսամուտից նրան դուրս նետեցին դեպի Բոսֆոր... Ասաց այնքան հանգիստ, ասես խոսքը վերաբերեր մի կտոր լիմոնի:

– Աստված իմ, սպանե՛լ են:

– Այսինքն խեղդել... Այդպես է մեր կարգը: Տղամարդիկ մեզ են պատժում՝ բանտարկելով այս դղյակների մեջ, մենք էլ նրանցից վրեժ ենք լուծում մեր ձևով: Չկարծեք, թե անում ենք սոսկ արկածախնդրական նկատառումով կամ չարությունից: Ամեննին: Մենք այս մի քանի օրվա ընթացքում այնքան ենք մտերմանում միմյանց, որ կցանկանայինք շարունակել, բայց... Մեր կյանքը թանկ է. բավական է խնայենք մեկին, կկործանվենք: Ազատվածք, այս որջից ողջ-առողջ դուրս եկողը կպատմի մի ուրիշի, նա էլ՝ երրորդին, և կիմանա փաշան... Իսկ փաշան, օ՛, աստված նրա կյանքը երկարի, արդեն 70-ն անց է և բավական վրեժխնդիր... Իսկ մենք ուզում ենք դեռ ապրել և ոչ միայն ապրել, այլև վայելել մեր երիտասարդական կյանքի հաճույքները: Չէ՛ որ ես ընդամենը 20 տարեկան եմ: Ահա թե ինչու՝ ամեն գաղտնիք հենց այս պատերի մեջ թաղելու համար մեր սիրարկածներին ծառայող տղամարդկանց դուրս ենք գցում լուսամուտներից: Յանին արժանացավ այդ ճակատագրին:

Լուռ լսում էի: Ի՞նչ կարող էի ասել: Առանց այն էլ նա բավականաչափ հուզված ու կատաղած վիճակում էր, մոնչում էր եզ վագրի վայրագությամբ,

սիրո հագուրդ չստացած կնոջ մոլեգնությամբ: Շեշտակի նայեց դեմքիս և ասաց.

– Չես խոսում:

– Բայց մենք մինչև երեկ լավ բարեկամներ էինք, – ասացի անհամարձակ:

– Հիմա էլ բարեկամներ ենք: Այլահի կամքն ի՞նչ է, այն էլ պիտի լինի: Անշուշտ պիտի ուզեիր ապրել, շատ ես երիտասարդ, բայց...

Մի քիչ շունչ առի: Այս նախադասությունը հուսո ճառագայթ էր իմ մթագնած հոգու համար: Կարո՞ղ էր խնայել...

– Բայց վախենում եմ, թեև ուզում եմ, որ դու լինես երջանիկ բացառություն այն երիտասարդների մեջ, որոնք ինձ հետ եղել են այս սենյակում...

Մի ժպիտ խաղաց նրա վարդագույն շրթների վրա՝ ներքին դաժանությունը ծածկելով բարության ու քնքշության նուրբ վարագույրով:

– Ուրեմն դուք ինձ սիրո՞ւմ եք:

– Սիրո՞ւմ: Ի՞նչ եք ասում: Այդ զգացումը մենք վաղուց ենք կորցրել: Իմ մեջ խոսում է միայն կինը: Եվ եթե, այնուամենայնիվ, ուզում եմ, որ դու ապրես, Վահրամ բեյ, – շարունակեց հանըմը՝ շեշտելով «բեյը»՝ միաժամանակ համբուրելով ինձ, – ապա այն պատճառով, որ ինձ պարզեցի ես մի ուրիշ հաճույք... Դու ինձ կախարդել ես քո Օթելլոյով, օ, գերագնիվ այդ մարդով, որ այնքան կրքով ու խանդով գիտեր սիրել իր կնոջը: Օթելլոն հենց իր վայրագությամբ ցույց տվեց, թե կինը որքան բարձր էակ է, ինչպիսի սիրով պետք է սիրել նրան:

Չարմանալի բան էր: Մինչ այդ նա ակնարկ անգամ չէր արել իմ դերակատարության մասին, երբեք չէր խոսել «Օթելլոյի» ներկայացման մասին:

– Ես տեսել եմ Պապա Մնակի ներկայացումներն էլ, որոնց մեջ կանայք սիրում են, սիրվում են, տառապում, տառապեցնում, վրեժխնդիր լինում, գիտեն պաշտպանել իրենց շահը, պատիվը... Մենք կահ-կարասի ենք, որ կարող են օգտագործել, վաճառել: Դու խեղդեցիր քո սիրած կնոջը՝ խանդից, ասել է թե՛ սիրուց, որքան կուզեի, որ տղամարդիկ ինձ էլ խեղդեին այդպիսի բուռն սիրուց, ինձ այնպես սիրեին, ինչպես դու էիր սիրում...

– Չեր ամուսինն էլ ինձ կսպաներ, եթե այստեղ բռնեիր:

– Հա՛, հա՛, հա՛... Ամուսի՞ն: Բայց մենք ամուսին չունենք, մեզ այստեղ բանտարկող տիրակալներ ունենք, որոնք կարող են վրեժխնդիր լինել իրենց կավածքը պաշտպանող մարդու իրավունքով, հաջորդ օրն էլ նվիրել մեկ ուրիշի, բերել տալ նոր հարձեր, ինչպես պիտի վարվեին մի գույգ կոշիկ փոխելիս:

Խոսում էր զայրացած, գրեթե դողալով, բայց տրամաբանված, խելացի, ինձ թվում էր, թե հիմա իմ առաջ կանգնած է մի ուրիշ կին, մի ուրիշ էակ:

– Քեզ Բոսֆորի ալիքներին չեմ հանձնելու, – ասաց իշխանական

տիրակալությամբ և իր իրավունքը քաջ գիտակցող կնոջ խրոխտությամբ, – բայց պիտի երդվես, որ ոչ ոքի, լստ մ ես, Վահրամ բեյ, ոչ ոքի պիտի չպատմես այստեղ գալը: Դու այստեղ չես եկել: Դա եղել է երազ, բայց այս անգամ որպես երազ էլ մի պատմիր քո այս սիրարկածը, մեկ շաբաթվա այս անմոռանալի օրերը: Անմոռանալի, բայց մոռացման ենթակա օրերը: Իսկ եթե պատմես, չեմ խնայի նաև Օթելլոյին: Մոռացիր այս սենյակը, մոռացիր ինձ...

Հանըմը լռեց: Բացեց դուռը, ինչ-որ մեկին կարգադրություններ արեց, եկավ, նստեց տեղը: Մի քանի րոպեից երևաց նույն դաժան ներքինին: Դուրս եկա խորհրդավոր այդ շենքից այն ճանապարհով, որով մտել էի...

Հ. Գ. Բ՛նջր կարող էր «հանրմին» ստիպել՝ Բոսֆորը չնետել Վահրամ Փափագյանին, ինչպես վարվում էին հարեմի այցելուների հետ: Բ՛նջր կարող էր Փափագյանի Օթելլոյին անխոցելի դարձնել հարեմի այս կնոջ համար: Բհարկե, ենթադրության մակարդակով, սակայն չենք բացառում, որ խնդիրը Փափագյանի վերաբերմունքն էր Դեզդեմոնայի հանդեպ: Բանն այն է, որ Փափագյանը Դեզդեմոնային հավասարեցնում էր Պետրարկայի Լաուրային և Դանթեի Բեատրիչեին: Այսինքն՝ կնոջ մեջ զնահատում էր բացառապես մարդկայինը. «Նախքան ավելի կյտրացնենք այս կերպարի հոգեկան վերլուծումը, անմիջապես ասեմ, թե պատրիկոսին ոչ միայն մտնում է Մավրիի տունը, այլև կույս է մնում մինչև իր աղետալի վախճանը: Երկար տարիներ բեմական փորձառության հոգեբանական մանրակրկիտ վերլուծումների, մանավանդ կանացի սրտի ճանաչումը ծնունդ են տվել իմ մեջ այս կոնցեպցիային, այսինքն՝ օրիորդ-կնոջ թերրիային, որը այս ողբերգության էջերում, լինի Մավրի թե Դեզդեմոնայի, այն անլուծելի կենցաղային կնճիռն է, այն հիվանդագին հոգեվիճակը, որ երկուսի էլ ողբերգականության առանցքն է և երկուսի էլ կործանման տրամաբանական պատճառը»:

Լիլիթ Ավագյան

ГРАН-ПРИ – АБСОЛЮТНЫМ ЧЕМПИОНАМ

20 ноября в ресторане «Чистые пруды» в Симферополе состоялся всекрымский, уже ставший традиционным, турнир по блоту – очень популярной среди армян карточной игре. В этот раз участвовало 20 команд.

Помимо представителей столицы Крыма, в турнире участвовали команды из Алушты, Ялты, Сак, Севастополя.

Страсти разыгрались в самом начале соревнований и нешуточные. Поскольку блот считается азартной игрой, команды сражались до победного конца, стараясь любой ценой, но в честной борьбе завоевать звание чемпиона.

После многочасовой нелёгкой борьбы наконец-то определились финалисты – команды в составе Гагика Саргсяна и Мовсеса Аветисяна, Багдасара Товмасына и Карена Амирханяна. Победу в одиннадцатом чемпионате по блоту одержали Гагик Саргсян и Мовсес Аветисян. Кстати, это уже их пятая победа в подобных турнирах. В этот раз по решению оргкомитета и судейства турнира бронзу поделили проигравшие в полуфинале команды, в составе которых – Варужан Сарксян и Меружан Сарксян, Артуш Мосинян и Левон Гаспарян.

Как чемпионы, так и занявшие второе и третье места команды, помимо золотых, серебряных и бронзовых медалей и дипломов соответствующей категории, получили также ценные призы: за первое место – армянский марочный коньяк «Наири» 20-летней выдержки, за второе – армянский марочный коньяк «Ани» 6-летней выдержки, за третье – армянский пятизвёздочный коньяк «Арагат».

Организаторами турнира были учреждены также дипломы в разных номинациях, которые получили: «За волю к победе» – Арсен Кургиян и Арам Цатурян, «Перспективная команда» – Тигран Акопян и Ашик Калмухян, «За успешное выступление на турнире» – Армен Месропян и Акоп Григорян.

«Особенность этого турнира в том, что среди участников было много молодёжи, больше, чем в предыдущие годы. Молодые блотисты показали очень хорошую игру, наравне сражаясь с более взрослыми и опытными командами. И не случайно, что из восьми молодёжных команд четыре прошли во второй тур. Более того, одна из них в составе Арсена Кургияна и Арама Цатуряна одержала внушительное количество побед – шесть, за что и была отмечена особыми дипломами в номинациях «За волю к победе» и «За успешное выступление», – прокомментировал результаты турнира председатель оргкомитета и главный судья Вардан Саргсян.

В судейскую коллегия также вошли Норик Григорян и Мовсес Аветисян.

Юбилей

ПОЗДРАВЛЯЕМ!

Ղրիւմի հայ կանանց «Մայրիկ» լիգայի ամենաակտիվ տիկնանցից մեկը՝ Մարիամ Խալաթյանը տոնեց իր 70-ամյակը: Մեր ջերմագին շնորհավորանքներն ենք հղում հոբելյարին և ցանկանում ամենաբարին ու լավը, այն ամենը, ինչ կարելի է ցանկանալ ամենասրտամոտ ու հարազատ մարդուն: Աստուծո աջը թող միշտ պահապան լինի Ձեր մեծ գերդաստանին...

Одна из самых активных женщин Лиги «Майрик» Мариам Михайловна Халатян отпраздновала своё 70-летие.

Образцовая мать, бабушка и супруга не только прекрасно справляется с этими важнейшими миссиями в своей большой семье, но и находит время для общественной работы.

По-юношески задорная, по-мужски принципиальная, по-матерински ласковая, по-комсомольски активная Мариам всегда и во всех ситуациях проявит свои лидерские качества, всегда даст дельный совет, возьмёт на себя самую сложную часть общественной работы. Вот по-

чему она уже в течение 15-и лет пользуется большим авторитетом не только среди женщин, но и среди всех членов армянской национально-культурной автономии.

От всей души поздравляем Мариам Михайловну с юбилеем!

Пусть никогда не иссякнет её жизненная энергия, пусть здоровье, счастье, благополучие, любовь и благодарные улыбки никогда не покидают её дом!

От имени региональной и местной армянских национально-культурных автономий, а также редакции журнала «Голубь Масиса», Ваган Вермишян

Մեր լավ բարեկամ, համաշխարհային անուն վաստակած գիտնական Արա Բազյանը տոնեց իր 70-ամյակը:

Մրտանց շնորհավորում ենք մեր ազգակցին, Ղրիմի հայկական համայնքի լավ բարեկամին այս փառապանծ հոբելյանի առթիվ և մատչում երկար տարիների առողջ ու բարեկեցիկ կյանք, նորանոր գիտական նվաճումներ, անսահման երջանկություն Բազյան-Չայլախյան մեծ զերդաստանին:

УЧЁНОМУ СО ВСЕМИРНЫМ ИМЕНЕМ, НАШЕМУ ДОБРОМУ ДРУГУ АРА БАЗЯНУ ИСПОЛНИЛОСЬ 70 ЛЕТ!

Мы прекрасно знаем его по созданным в соавторстве с Нелли Григорян и Артуром Абовяном в 1994–1996 годах на ГТРК «Крым» серии научно-популярных телепередач «В гостях у Елены» и по его лекциям о механизмах обучения и запоминания, прочитанных в Симферополе и Ялте для участников Всеукраинской научно-методической конференции учителей армянского языка.

Долгие годы жизни семьи Базян-Чайлахян связаны с армянской общиной Крыма. Её члены не пропускали ни одного праздника Вардавар в Сурб Хаче, приезжали на Тэрэндес и другие мероприятия. Кстати, отец Ара Сааковича – профессор Саак Базян преподавал нам армянскую литературу, был лучшим знатоком жизни и творчества Хачатура Абовяна, а отец супруги, писателя-эссеиста Мариам Михайловны – всемирно известный академик Михаил Чайлахян был родом из города Новый Нахичевань (Ростов-на-Дону), потомок крымских армян.

От всей души поздравляем юбиляра и желаем долгих лет здоровья, счастья и благоденствия в семье, новых научных открытий и неиссякаемой энергии для претворения в жизнь самых дерзких начинаний!

ԱՐԱ ՏԱԱԿՈՎԻՇ ԲԱԶՅԱՆ

Молекулярный психонейрофизиолог, доктор биологических наук, профессор, руководитель лаборатории нейрорхимических механизмов обучения и памяти Института высшей нервной деятельности и нейрофизиологии Российской академии наук, ведущий научный сотрудник лаборатории экстремальной физиологии государственного научного центра РФ – Института медико-биологических проблем Российской академии наук, иностранный член Национальной академии наук Армении, член редколлегии российских журналов «Успехи физиологических наук» и «Нейрохимия», международных журналов «Neurochemical Journal», «Brain Research Bulletin» и «Frontiers in Neuroscience».

Традиционный костёр на празднике Тэрэндэз.

Проект поддержан Государственным комитетом по делам межнациональных отношений и депортированных граждан Республики Крым и Государственным автономным учреждением Республики Крым «Медиацентр им. Исмаила Гаспринского».

**Подписано в печать 19.03.2018 г. Формат 60x84 1/8 . Печать офсетная.
Тираж 500 экз. Заказ № 52765. Выход в свет 20.04.2018 г. Цена свободная.**

**Адрес редакции:
295000, Республика Крым, г. Симферополь, улица Ленина, 9.**

**Отпечатано в типографии ООО «КОНСТАНТА»
308519, Белгородская обл., Белгородский р-н, п. Северный, ул. Березовая, 1/12
Тел./факс +7 (4722) 300-720, www.konstanta-print.ru**